

Uzroci euroskepticizma u zemljama Zapadnog Balkana

Mihanović, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:928915>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-15**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Tea Mihanović

**UZROCI EUROSKEPTICIZMA U ZEMLJAMA
ZAPADNOG BALKANA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

**UZROCI EUROSKEPTICIZMA U ZEMLJAMA
ZAPADNOG BALKANA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Vidačak

Studentica: Tea Mihanović

Lipanj, 2022.

Hvala Mami i Tati.

*Za najveću podršku u svakom koraku
prema ostvarenju mojih planova i ciljeva.*

*i Onima koji su mi ulipšali studentske dane;
nasmijavali me, motivirali i inspirirali.*

**IZJAVA O AUTORSTVU RADA I POŠTIVANJU ETIČKIH PRAVILA U
AKADEMSKOM RADU**

Izjavljujem da sam diplomski rad **„Uzroci euroskepticizma u zemljama Zapadnog Balkana“**, koji sam predao/la na ocjenu mentoru **izv. prof. dr. sc. Igoru Vidačku**, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekla ECTSbodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Tea Mihanović

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Konceptualni i teorijski okvir.....	4
3. Evolucija politike proširenja EU-a prema Zapadnom Balkanu.....	6
4. Ciljevi i instrumenti EU-a pri širenju na Zapadni Balkan.....	9
4.1. Važnost proširenja EU-a: Zapadni Balkan kao sjecište borbe velesila za utjecaj	9
4.2. Vidljivost EU-a kroz investicijske fondove za razvoj regije	10
5. Trenutno stanje napretka zemalja Zapadnog Balkana u procesu pristupanja Uniji	12
6. Euroskepticizam kao kočnica u proširenju EU-a	14
6.1. Trendovi u stavovima javnosti Zapadnog Balkana o Europskoj uniji od 2016. do 2021. godine	15
7. Unutarnje krize Europske unije i manjkavosti demokracija Zapadnog Balkana kao izvorišta euroskepticizma.....	24
7.1. Globalna degradacija liberalno-demokratskih vrijednosti.....	25
7.2. Migrantska kriza i terorizam.....	26
7.3. Zdravstvena, sigurnosna i financijska kriza: Covid 19.....	27
7.4. Zamor proširenja EU-a	28
7.5. Slabosti vanjske politike Europske unije	29
7.6. Europska „politika odugovlačenja“ na Zapadnom Balkanu i pozicioniranje drugih velesila u „dvorište EU-a“	31
7.7. Zapadni Balkan kao „plodno tlo“ za razvoj euroskepticizma: Manjkavosti demokratskih sustava država regije, netransparentnost u prikazivanju ulaganja EU-a, te niska razina medijske pismenosti	32
8. Euroskepticizam i (ne)vidljivost EU-a u državama Zapadnog Balkana	35
9. Zaključak.....	37
10. Literatura	41

Popis ilustracija

Tablica 1 Prikaz statusa europskih integracija zemalja Zapadnog Balkana u 2022. godini 14

Graf 1 Albanija - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine.....	16
Graf 2 Bosna i Hercegovina - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine.....	17
Graf 3 Crna Gora - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine.....	17
Graf 4 Kosovo - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine.....	18
Graf 5 Sjeverna Makedonija - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine.....	18
Graf 6 Srbija - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine.....	19
Graf 7 Albanija - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine.....	20
Graf 8 Bosna i Hercegovina - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine.....	20
Graf 9 Crna Gora - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine.....	21
Graf 10 Kosovo - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine.....	21
Graf 11 Sjeverna Makedonija - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine.....	22
Graf 12 Srbija - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine.....	22
Graf 13 Stavovi građana Zapadnog Balkana o najkorisnijim aspektima učlanjenja, od 2016. do 2021. godine.....	23

1. Uvod

"Ako mi nećemo djelovati, naše najbliže susjedstvo oblikovat će drugi" - upozorio je bivši predsjednik Europske komisije Jean Claude Juncker u govoru o stanju Unije pred Europskim parlamentom 2018. godine (Fouéré, 2019:1). Tako je naglasio značaj ostvarivanja jednog od ključnih strateških ciljeva EU-a: plana za proširenje Europske unije na područje Zapadnog Balkana, kojim EU nastoji održati status jedne od najutjecajnijih globalnih sila.

Međutim, spremnost EU-a za prijem novih članica ne ovisi samo o stavovima javnog mnijenja u državama članicama EU-a, već ona uvelike ovisi i o mnijenju u samim državama kandidatkinjama. U pojedinim zemljama Zapadnog Balkana zamjetan je kontinuirani porast euroskepticizma čiji su uzroci vrlo složeni i još uvijek nedovoljno dobro istraženi. Stoga se ovim radom istražuje fenomen euroskepticizma u kontekstu krize EU-a uzrokovane ključnim događajima koji su uzdrmali Uniju u razdoblju između 2015. do 2021. godine - migrantskom krizom 2015. godine, nizom terorističkih napada, Brexitom 2020. godine, pandemijom COVID-19 i gospodarskim posljedicama istih.

Pojam Zapadnog Balkana u ovom se radu odnosi na balkanske zemlje kandidatkinje za pristupanje Europskoj uniji: Albaniju, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Srbiju, te zemlje potencijalne kandidatkinje, Bosnu i Hercegovinu te Kosovo (Ec.europa.eu, 2022). Sukladno tome, pojam Zapadnog Balkana koristi se primarno kao politički, a ne zemljopisni pojam, a odnosi se na države regije koje su obuhvaćene politikom proširenja EU-a te koje imaju specifične ugovorne odnose s Unijom.

Cilj ovog istraživanja je dati doprinos znanstvenom istraživanju pojave euroskepticizma na specifičnom području zamršene povijesti i kompleksnih međunarodnih odnosa kao što je Zapadni Balkan. Fenomen euroskepticizma u zemljama obuhvaćenima procesom proširenja EU-a još uvijek nije dovoljno istražen u literaturi, a posebno u kontekstu recentnih unutarnjih i vanjskih kriza s kojima se EU suočavala nakon 2015. godine. Stoga je glavno istraživačko pitanje na koje će rad odgovoriti koji su najznačajniji čimbenici koji utječu na jačanje euroskepticizma u zemljama Zapadnog Balkana u razdoblju od 2015. do 2021. S tim u vezi će se dodatno istražiti zbog čega su europska ulaganja iz fondova EU-a, kao potencijalno najznačajniji poticaj za pridruživanje Uniji, slabo vidljiva u državama kandidatkinjama i potencijalnim kandidatkinjama za punopravno članstvo u EU-u.

Općenito u radu se tvrdi da inherentne slabosti političkog sustava EU-a s jedne, odnosno političkih sustava država Zapadnog Balkana s druge strane, imaju izravan učinak na jačanje euroskepticizma u navedenim državama. Preciznije, polazna pretpostavka je da „neujedinjenost Unije“ u vidu generalnog nepostojanja jedinstvene vanjske politike Europske unije te nekoherentnost europske politike proširenja, odnosno europska „politika odugovlačenja“ prema Zapadnom Balkanu ostavljaju prostora da se u „dvorište EU-a“ pozicioniraju velesile poput Rusije, Kine, Turske i zemalja Perzijskog zaljeva. S obzirom na to da svaka članica EU-a ima vlastite nacionalne ciljeve i interese, što se najbolje vidi u primjeru krize vladavine prava u Mađarskoj i Poljskoj, nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a onemogućava stvaranje konkretne strategije EU-a za Zapadni Balkan. Shodno tome, nema ni konkretne komunikacijske strategije kojom bi se javnosti bolje predstavila dodana vrijednost europskih ulaganja u regiju.

Istovremeno, sustavi država Zapadnog Balkana okarakterizirani su visokom razinom korupcije, netransparentnošću i političkim uplitanjem u medije, a vlade balkanskih država često su politički povezane s drugim svjetskim silama, što se najbolje vidi na primjeru političke bliskosti Srbije i Rusije, čime se šanse za uočavanje i prepoznavanje značaja europskih ulaganja od strane građana regije Zapadnog Balkana dodatno umanjuju.

Kao rezultat svih navedenih faktora: nepostojanja efikasne jedinstvene vanjske politike EU-a; nepostojanja konkretne komunikacijske strategije za Zapadni Balkan; te nacionalnih i lokalnih vlasti koje ne doprinose promidžbi europskih ulaganja u regiju zbog korupcije i povezanosti sa drugim velesilama, jača utjecaj drugih sila na području Zapadnog Balkana. Ovakva uzročna posljedična veza onemogućava buđenje svijesti državljana Zapadnog Balkana o koristima europskih integracija što i jest srž euroskepticizma u zemljama regije.

Istraživanje o uzrocima euroskepticizma Zapadnog Balkana primarno se oslanja na analizu dostupne sekundarne literature o pojmu euroskepticizma i izvorima istog u ovoj regiji. Također, istraživanje uključuje komparativnu analizu nalaza ispitivanja javnog mnijenja o trendovima euroskepticizma u šest država Zapadnog Balkana u razdoblju od 2016. do 2021. Navedeno razdoblje je posebno relevantno u kontekstu reakcija na posljedice migracijske krize koja je započela na jesen 2015., ali i drugih unutarnjih i vanjskih kriza koje su utjecale na trendove euroskepticizma u Uniji i zemljama Zapadnog Balkana, odnosno općenito na integracijski kapacitet EU-a.

U kontekstu ruske invazije na Ukrajinu, neizvjesnost daljnjeg smjera razvoja Zapadnog Balkana dodatno raste, posebno ako se u obzir uzme povezanost Rusije sa Srbijom kao

kandidatkinjom za pridruživanje EU-u. Zabrinutost izaziva činjenica da je Srbija jedina zemlja kandidatkinja za ulazak u EU koja je odbila uvesti sankcije Rusiji pozivajući se na prijateljski odnos među državama (Novi list, 2022; Slobodna Evropa, 2022). Tako Srbija pokušava nastaviti s balansiranjem između političkog Zapada i Istoka. Iako je riječ o najvećoj sigurnosnoj krizi proteklih godina, zbog aktualnosti situacije i nepostojanja službenih podataka i brojki kojima bi se dokazao možebitni utjecaj ratnog stanja u Ukrajini na promjene u stavovima građana Zapadnog Balkana prema EU-u, ovaj se rad zaustavlja na analizi euroskepticizma do kraja 2021. godine. U budućim će analizama euroskepticizma ipak biti značajno proučavati može li ruska invazija na Ukrajinu djelovati pozitivno na buđenje svijesti Zapadnog Balkana o pozitivnim aspektima pridruživanja Uniji kao jamcu sigurnosti te financijske i političke podrške u potencijalnim sigurnosnim krizama.

Struktura rada je zamišljena tako da se nakon uvoda predstavlja teorijsko-konceptualni okvir te definira pojam euroskepticizma i sažimaju nalazi dosadašnjih istraživanja. Zatim slijedi osvrt na evoluciju politike proširenja EU-a prema Zapadnom Balkanu kroz presjek ključnih faza u razvoju Procesu stabilizacije i pridruživanja. Treće poglavlje razmatra ciljeve i instrumente EU-a pri širenju na Zapadni Balkan te se kroz prvo potpoglavlje ističe važnost proširenja EU-a na regiju kao sjecište borbe velesila za utjecaj, dok se u drugom predstavljaju europski fondovi kao instrumenti prilagođavanja regije razvijenijim postojećim državama članicama EU-a. Slijedi poglavlje o trenutnom stanju napretka (potencijalnih) kandidatkinja u procesu pristupanja Uniji čime se rad stavlja u kontekst razine napretka regije na europskom putu u vrijeme pisanja rada. No kao kočnica na tom putu ističe se euroskepticizam stanovništva regije zbog čega se kroz šesto poglavlje vrši kratka komparativna analiza javnog mnijenja u svakoj od država regije od 2016. do 2021. godine. Centralni dio prikazuje uzročno-posljedičnu vezu između faktora u političkom sustavu EU-a i sustavima država Zapadnog Balkana te rastućeg euroskepticizma. Svako od potpoglavlja pritom predstavlja jedan od uzroka euroskepticizma koji su se pregledom relevantne literature te aktualnih događaja istakli kao ključne prepreke u procesu proširenja EU-a.

S obzirom na nedostatak radova u ovom području, očekuje se će provedena analiza različitih uzroka euroskepticizma u zemljama Zapadnog Balkana dati doprinos akademskim raspravama o jačanju vjerodostojnosti politike proširenja EU-a, ali i razvoju naprednijih oblika strateške komunikacije o doprinosu EU-a društveno-ekonomskom razvoju zemalja regije.

2. Konceptualni i teorijski okvir

Politika proširenja predstavlja "postepeni proces teritorijalne ekstenzije EU-a i njegovih integriranih političkih režima" (Schimmelfennig, 2014:15), a jedan od ključnih faktora koji određuje uspješnost politike proširenja EU-a je potpora javnosti, kako u državama članicama EU-a, tako i u državama (potencijalnim) kandidatkinjama. Schimmelfennig razlikuje osnovna dva pojma; interni kapacitet EU-a koji prikazuje u kojoj je mjeri EU spreman na proširenje, te eksterni kapacitet koji prikazuje u kojoj je mjeri zemlja koja još nije članica Unije spremna za učlanjenje u istu. Autor govori o „integracijskom kapacitetu EU-a“ gdje su stavovi javnog mnijenja u zemljama kandidatkinja jedna od komponenti takozvanog „eksternog integracijskog kapaciteta EU-a“ (Schimmelfennig, 2014: 10).

Uvođenje referenduma putem kojih javnost određuje hoće li država pristupiti Uniji omogućilo je znatno veći utjecaj građanima i javnom mnijenju u državama (potencijalnim) kandidatkinjama. Stoga je ispitivanje stavova javnosti o proširenju EU-a od velike važnosti za Uniju, istovremeno s praćenjem političkih diskursa u zemljama kandidatkinjama koji mogu pogoršati ili poboljšati javnu percepciju o priključivanju Uniji. Kontinuirano praćenje razine euroskepticizma je stoga bitno kako bi se moglo zaustaviti stvaranje potencijalno negativnog diskursa među građanima (Schimmelfennig, 2014: 10-11).

U Routledge priručniku o euroskepticizmu, ovaj se pojam opisuje kao fenomen nastao tijekom 1980-ih godina među članovima Konzervativne britanske stranke. Euroskepticizam je posebno ojačao nakon financijske krize 2008. godine obzirom da je tada oslabila percepcija EU-a kao sigurne i stabilne zone napredne ekonomije. U najjednostavnijoj definiciji, euroskepticizam je suprotstavljanje nekom od aspekata europskih integracija, a najčešće kao pojam ima negativne konotacije (Leruth i dr. 2018: 9-11).

Prema Taggartu, euroskepticizam je uvjetno ili bezuvjetno protivljenje procesu europskih integracija. To znači da euroskeptik ne mora nužno biti protivnik europskih integracija, već to može biti pojedinac koji iskazuje vlastite strahove, sumnje, kritike te suzdržano pokušava shvatiti EU ne odbacujući mogućnost da nakon kritičke analize postane jedan od pobornika europske integracije. U navedenom objašnjenju temelj je razlike između mekih i tvrdih euroskeptika. Naime, tvrdi su skeptici oni koji u potpunosti odbacuju koncept nadnacionalne zajednice Europske unije (Blanuša, 2006).

Razvoj zajedničke europske vanjske politike uvijek je bio jedan od ključnih problema kojeg su euroskeptici isticali, kao i uvođenje zajedničke valute za koju vjeruju kako će dovesti do snažnog slabljenja nacionalne suverenosti i kreiranja europske federacije. Dok je s jedne strane nedvojbeno da bi zemlje članice EU-a imale veću moć i utjecaj u svijetu kad bi nastupale kao grupa nego li nezavisno, s druge strane postoji velik strah da suradnja ne bi bila u skladu sa slobodom i nezavisnošću država članica koje imaju viziju rada na unutarnjim nacionalnim poslovima, a koja se razlikuje od europske vizije. Upravo su ova dva stajališta predstavljala kamen spoticanja u razvoju zajedničkih političkih pozicija, a posebno u stvaranju formalnih zajedničkih vanjskih politika (McCormick, 2008: 190-195).

EU kao ključni instrument politike proširenja ulaže niz investicijskih fondova s ciljem ujednačavanja regije sa znatno razvijenijim državama članicama Unije. Istovremeno, upravo se financijske investicije u regiju mogu smatrati najvećim faktorom koji bi eventualno mogao smanjiti euroskepticizam građana zemalja (potencijalnih) kandidatkinja. Stoga je za nastavak ovog rada nužno definirati i pojam „vidljivosti EU-a“. Pojam vidljivosti prema studiji provedenoj za Europski parlament usko se povezuje sa podizanjem javne svijesti o Uniji i njezinim politikama i fondovima (Perreau i Ackermann, 2018: 26).

Europska komisija u „Vjerodostojnoj perspektivi proširenja i pojačane suradnje EU-a sa Zapadnim Balkanom“ ističe kako je jasno komuniciranje prilika koje EU nudi uvjet za uspješno provođenje europskih integracija regije. Kao ključne aktere u osiguravanju kvalitetne informiranosti Komisija navodi nacionalne vlade i političare, budući da bi inzistiranje na nacionalnom konsenzusu oko pristupanja EU-u trebao biti strateški cilj tih vlada (European Commission, 2018). No, kad se u obzir uzme visoka razina korupcije u političkim sustavima zemalja Zapadnog Balkana, te rastući vanjski utjecaji ostalih velesila, računica Europske komisije čini se optimističnom.

Praznina koju ovaj rad upotpunjuje je nedostatak literature i istraživanja o euroskepticizmu specifične regije Zapadnog Balkana. Primjerice Paul Taggart definira generalno pojam euroskepticizma, ali kroz niz godina i brojnih istraživanja pretežito se fokusira na euroskepticizam Velike Britanije s obzirom na rastuće utjecaje koji su rezultirali i Brexitom. Nadalje, John McCormick predstavlja uzroke euroskepticizma koji su zajednički zemljama članicama EU-a, dok ne ističe potencijalne uzroke specifične regije Zapadnog Balkana. Bieber i Kmezić pišu o proširenju EU-a na zemlje Zapadnog Balkana, međutim uzroke euroskepticizma tek spominju u uvodu, dok kroz rad fokus stavljaju na borbu svjetskih velesila za utjecaj na području Zapadnog Balkana. Veliki je nedostatak u literaturi i to što nema

istraživanja koja analiziraju aktualne događaje pa se i potkrjepljenje sljedeće tvrdnje izvlači iz relevantnih medija. Naime, slabljenje povjerenja u Uniju bi se moglo dogoditi i nakon aktualne sigurnosne krize uzrokovane pandemijom COVID-19 s obzirom na to da se EU tijekom prvih mjeseci krize često u javnom diskursu prozivala za vrlo spore reakcije i slabu solidarnost (Politico, 2020).

3. Evolucija politike proširenja EU-a prema Zapadnom Balkanu

Proces proširenja EU-a milenijski je projekt (Nakić, 2013: 33) kojim Europska unija nastoji transformirati kontinent i proširiti svoje područje utjecaja. Lisabonskim ugovorom iz 2009. godine pokrenute su funkcionalne reforme kojima se pospješila efikasnost i ojačala nadležnost institucija EU-a, a time i stvorio prostor za uspješan nastavak provođenja politike proširenja (Nakić, 2013: 34). Kako je politika proširenja napredovala, tako su i kriteriji postajali sve zahtjevnijima pa su sve kandidatkinje iz regije Zapadnog Balkana danas dužne zadovoljiti kopenhavske kriterije usvojene 1993. godine, a koji se odnose na osiguravanje stabilnosti, vladavine prava i poštivanje ljudskih prava, na usklađivanje pravne stečevine sa stečevinom EU-a, te na poštivanje funkcioniranja tržišnoga gospodarstva i slobodnog tržišta (Nakić, 2013: 35).

Tako je Proces stabilizacije i pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana, mahom mladih demokracija s brojnim nedostacima i specifičnostima u sustavima, dodatno otežan, pa ne čudi što i nakon dva desetljeća procesa još uvijek nije izvjesno kad bi se precizno (potencijalne) kandidatkinje mogle pridružiti Uniji. Preciznije, Europska je unija 1999. godine postavila temelje suradnje između EU-a i Zapadnog Balkana pokretanjem Procesu stabilizacije i pridruživanja za zemlje Zapadnog Balkana, te uspostavom Pakta o stabilnosti sa širim međunarodnim akterima (Europski parlament, 2021). Sastankom Europskog vijeća u Solunu 2003. godine za vrijeme grčkog predsjedanja izražena je politička volja za ostvarivanjem europske perspektive Zapadnog Balkana, kako sa strane EU-a, tako i od strane zemalja regije (Nakić, 2013).

U to je vrijeme i Hrvatska bila među državama čije se članstvo tek razmatralo, a uz nju su na popisu bile Albanija, Bosna i Hercegovina, tadašnja Makedonija, Srbija i Crna Gora. Dvadeset godina kasnije, samo je Hrvatska uspješno zaključila sva poglavlja u procesu pristupanja i postala članicom EU-a u srpnju 2013. godine (Ćemalović, 2020: 193). O kompleksnosti

pristupanja zemalja Zapadnog Balkana Europskoj uniji svjedoči i Ćemalović koji ovaj proces opisuje kao „jedan korak unaprijed, jedan korak unatrag“ (Ćemalović, 2020).

Kroz niz godina koje su uslijedile, zemlje Zapadnog Balkana postepeno su sklapale ugovorne odnose sa Europskom unijom u obliku Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju te tako uspostavljale temelje političke i ekonomske suradnje sa državama članicama EU-a. Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju do danas su službeno stupili na snagu u svim potencijalnim kandidatkinjama i kandidatkinjama za članstvo u Uniji iz regije Zapadnog Balkana. Zadnji je Sporazum pokrenut za najmlađu potencijalnu kandidatkinju Kosovo u travnju 2016. godine (Europski parlament, 2021).

Značajno je također istaknuti 2008. godinu kad je prvotni Pakt o stabilnosti zamijenjen uspostavljanjem Vijeća za regionalnu suradnju (RCC) u jugoistočnoj Europi. Vijeće predstavlja "esencijalni element stabilizacije i pristupanja - proces koji vodi zemlje Zapadnog Balkana ka Europskoj uniji" (Ec.europa.eu, 2022c: 1). Ono svoja sjedišta ima u Sarajevu i Bruxellesu, a nalazi se pod regionalnom upravom, dok EU djeluje kao član i sudjeluje na sastancima kroz predstavnike Europske komisije i Europske službe za vanjsko djelovanje (EEAS/ESVD). EU također pruža financijsku potporu Vijeću, a ono služi kao produžena ruka EU-a za diplomatski dijalog te za kontinuirano praćenje stanja u zemljama regije Zapadnog Balkana (Ec.europa.eu, 2022c). U poglavlju 6.1. ovog rada prikazani su rezultati Balkan Barometra, analiza javnog mnijenja građana regije koju RCC provodi od 2016. godine do danas.

Na inicijativu bivše njemačke kancelarke Angele Merkel, 2014. godine pokrenut je "Berlinski proces" kao platforma za međusobnu suradnju predstavnika političkog vrha šest zemalja Zapadnog Balkana te kao mjesto za njihovo povezivanje s vođama država članica EU-a. U proces su uključene i institucije EU-a, međunarodne financijske institucije te civilno društvo. Tijekom ljeta 2021. godine organiziran je osmi takav summit, ovog puta u Berlinu, a sve s ciljem kontinuirane evaluacije napretka europskih integracija regije te poticanjem ekonomskog razvoja regije i razmatranjem planiranih ulaganja u šest zemalja Zapadnog Balkana (Berlinprocess.de, 2022).

Važan korak za daljnje europske integracije Zapadnog Balkana svakako je i dokument Europske komisije "Vjerodostojna perspektiva proširenja i pojačana suradnja EU-a sa Zapadnim Balkanom" iz 2018. godine. Ovom su perspektivom formirani realniji planovi i konkretna strategija za daljnji razvoj regije, evaluiran je gospodarski potencijal odnosa između

EU-a i regije, a osigurana su i dodatna financijska sredstva nužna za uspješno pristupanje regije Uniji (European Commission, 2018).

Evolucija politike proširenja EU-a prema Zapadnom Balkanu popraćena je kontinuiranim investicijama u regiju s ciljem poticanja pozitivnih promjena u šest država i podizanjem standarda kako bi se, što je moguće više, izjednačile sa državama članicama EU-a. Najznačajniji među njima je „Pretpristupni program“, odnosno Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA) kao financijski paket koji se od 2007. godine izdvaja iz Višegodišnjih financijskih okvira EU-a namjenski za razvoj Zapadnog Balkana (Ec.europa.eu, 2022). U 2021. godini usvojen je i prijedlog najnovijeg Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA III) za novo proračunsko razdoblje od 2021. do 2027. kojim EU još jednom dokazuje spremnost dugoročnog ulaganja u regiju i ozbiljnost namjera o proširenju u budućnosti (Ec.europa.eu, 2021c).

Godina 2020. označila je novi iskorak u odnosima između EU-a i Zapadnog Balkana. Naime, tijekom te prve pandemijske godine Europska je komisija odlučila u regiju uložiti financijski paket od preko 3,3 milijarde eura koji bi trebao pomoći regiji u borbi protiv koronavirusa i potreba zdravstvenih sustava regije, te u gospodarskoj obnovi nakon krize. Iste godine u listopadu, Europska komisija pokrenula je "Ekonomsko-investicijski plan" od 30 milijardi eura za potporu ekonomskom razvoju i približavanju stanju u državama EU-a (Ec.europa.eu, 2021). Svi investicijski fondovi za regiju detaljnije su opisani u nastavku rada (Vidi poglavlje 4.2.).

Europska komisija 2020. također je predstavila i novu metodologiju proširenja EU-a kojom se proces pristupanja Uniji nastoji transformirati i unaprijediti kroz niz novih načela: vjerodostojnost, predvidljivost, dinamičnost i jačanje političkog vodstva. Komisija planira postići vjerodostojnost jačim usmjeravanjem na osnovne reforme i objektivne kriterije koje je svaka država kandidatkinja dužna zadovoljiti kako bi izgradila povjerenje u odnosu s EU-om. EK će predvidljivost ostvariti pojašnjenjima o tome što EU očekuje od zemalja u svakoj od faza priključivanja, kao i rezultatima istih, dok će dinamičnost procesa postići grupiranjem dosadašnjih 35 pregovaračkih klastera u njih tek šest. Komisija će ustrajati i na većem angažmanu političkog vodstva i ostvarivanju aktivnijeg dijaloga između političkih čelnika EU-a i država Zapadnog Balkana kroz sastanke na visokoj razini (Ec.europa.eu, 2020).

Za vrijeme slovenskog predsjedanja Vijećem EU-a u listopadu 2021. održao se sastanak Europskog vijeća održao u Brdu pri Kranju u Sloveniji. Tamo su se čelnicima svih članica EU-a pridružili i predstavnici svih (potencijalnih) kandidatkinja: Albanije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Kosova. Na sastanku je usvojena deklaracija kojom

EU potvrđuje kontinuiranu podršku razvitku europske perspektive Zapadnog Balkana, a kao glavne ciljeve u procesu pridruživanja istaknuli su bolju povezanost regije s ostatkom Europe, rad na zelenim politikama i digitalnoj tranziciji kako bi se osigurala održivost regije, te političku i sigurnosnu suradnju s EU-om. U mjesecu prije sastanka Europskog vijeća u Sloveniji, Ursula von der Leyen posjetila je svih šest zemalja regije i sastala se s njihovim političkim vrhom (Consilium.europa.eu, 2021b).

4. Ciljevi i instrumenti EU-a pri širenju na Zapadni Balkan

Ciljevi Europske komisije pri širenju EU-a na Zapadni Balkan jesu osiguravanje stabilnosti i mira u područjima uz granice Unije; podizanje kvalitete života građana s obje strane tih granica; otvaranje širokog spektra mogućnosti, kako za europske građane, tako i za poslovne mreže. Jedan od najvažnijih ciljeva Europske komisije je taj da se EU uspješno nametne kao vođa i podrška zemljama regije Zapadnog Balkana u nužnim promjenama koje se moraju provesti kako bi se osiguralo poštivanje europskih vrijednosti i zakona u regiji (Ec.europa.eu, 2021b)

Kada je riječ o trenutnoj Europskoj komisiji pod vodstvom Ursule von der Leyen, kao jedan od šest prioriteta Komisije za razdoblje od 2019. do 2024. godine (uz „Europski zeleni plan“, „Europu spremnu za digitalno doba“, „Gospodarstvo u interesu građana“, „Promicanje europskog načina života“, te „Nov poticaj europskoj demokraciji“), ističe se "Snažnija Europa u svijetu". Ta ideja "snažnije Europe u svijetu" podrazumijeva "potvrdu europske perspektive zemalja Zapadnog Balkana" (Ec.europa.eu, 2021c).

Regija Zapadnog Balkana prirodno gravitira prema Europi obzirom da je okružena zemljama članicama EU-a, a uz to postoji snažna zajednička kultura i povijest. Stoga je sastanak Europskog vijeća u Thessalonikiju 2003. i određivanje europskog usmjerenja zemalja regije bio logičan slijed (European Commission, 2018). No postizanje cilja EU-a da proširi svoj geopolitički utjecaj na Zapadni Balkanu uvelike je otežano rastućim euroskepticizmom uzrokovanim "politikom odugovlačenja" EU-a prema Zapadnom Balkanu ostavlja prostora drugim velesilama da se pozicioniraju u "dvorištu EU-a".

4.1. Važnost proširenja EU-a: Zapadni Balkan kao sjecište borbe velesila za utjecaj

Područje Zapadnog Balkana je, zbog svoje lokacije, kroz povijest uvijek označavalo svojevrsnu granicu između različitih civilizacija. Nakon što su ove države pretrpjele razoran rat nakon

raspada bivše Jugoslavije tijekom 1990-ih godina čime su postale suverene neovisne države, opet su se našle u areni za borbu za prevlast između globalnih supersila. Strateška važnost Zapadnog Balkana danas leži u činjenici da svjetske velesile (EU, Kina, Rusija, Turska i Zaljevske zemlje) pokušavaju ostvariti svoju dominaciju i utjecaj na području gdje se dodiruju sve navedene, dijametralno različite kulture (Hake i Radzyner, 2019: 12-15 i Chrzová i dr. 2019: 89-90).

Kina Zapadni Balkan vidi kao važno područje za ulaganja u infrastrukturne projekte i izgradnju takozvanog "Novog puta svile" koji bi povezao Peking i Europu. S druge strane, aktivnosti Rusije usredotočene su na eliminaciju EU-a i NATO-a s područja Zapadnog Balkana. Moskva pritom pokušava proširiti svoju zonu utjecaja baziranu na vlastitim tradicionalističkim i nacionalističkim uvjerenjima. Nakon što je 2016. godine Europska unija ocijenila Tursku nekvalificiranom za pregovore za europsku integraciju zbog povrede ljudskih prava i deficita u vladavini prava, i Turska pokušava proširiti utjecaj na Zapadni Balkan. Turska svoju zonu utjecaja gradi na temelju povijesti i religijske povezanosti sa područjima u kojima prevladava muslimansko stanovništvo (Warsaw Institute, 2018 i Bieber i Nikolaos, 2019: 21-23). Osim toga, i zemlje Arapskog zaljeva kontinuirano jačaju svoj ekonomski i ideološki utjecaj, pretežito u Bosni i Hercegovini. Pritom financiraju bošnjačke političke stranke, te izgradnju religioznih i obrazovnih ustanova, čime se jasno vidi kako svoj napredak temelje na ideološkom pristupu (Polović i Dujić Frlan, 2019: 173, 177).

CEPS ističe da je najveća prednost ovih izvan-europskih aktera to što "nude investicije i financijske instrumente koji ne zahtijevaju reforme zakonodavstava zemalja Zapadnog Balkana" (Gjergji, 2018: 5) za razliku od EU-a koji postavlja brojne uvjete. Europska je unija stoga postavila plan proširenja EU-a na područje Zapadnog Balkana na mjesto jednog od svojih ključnih strateških ciljeva kako bi održala svoj status jedne od najutjecajnijih globalnih sila. Bivši predsjednik Europske komisije Jean Claude Juncker naglasio je potrebu za ujedinjenjem zemalja EU-a u odnosu prema Zapadnom Balkanu. *"Ako mi nećemo djelovati, naše najbliže susjedstvo će oblikovati drugi"* - upozorio je Juncker u govoru o Stanju Unije 2018. godine (Fouéré, 2019: 1).

4.2. Vidljivost EU-a kroz investicijske fondove za razvoj regije

Kako bi postigla svoje ciljeve, EU ulaže goleme iznose za razvoj regije. Najznačajniji fond za zemlje Zapadnog Balkana je Instrument prepristupne pomoći (IPA), kojeg Reljić opisuje kao „financijsko središte transformacijske moći EU-a“ (Reljić, 2011: 208). Radi se o fondu kojim

se ulaže u reforme s ciljem ostvarenja društvene i ekonomske tranzicije Zapadnog Balkana, a sve kako bi zemlje regije bile spremne za stvarnu europsku integraciju po potencijalnom pristupanju Uniji (Reljić, 2011).

U sklopu proračunskog razdoblja d 2007. do 2013. godine za zemlje Zapadnog Balkana i Tursku izdvojeno je 11,5 milijardi eura kroz Pretpristupni program (IPA I). Sljedeći Višegodišnji financijski okvir za razdoblje od 2014. do 2020. godine obuhvatio je 12,8 milijardi eura za iste zemlje (Ec.europa.eu, 2022), a u lipnju 2021. Europska komisija pozdravila je dogovor između Parlamenta i Vijeća o izdvajanju još 14,2 milijarde za novi pretpristupni program (IPA III) u sklopu Višegodišnjeg financijskog okvira za proračunsko razdoblje od 2021. do 2027. godine (Ec.europa.eu, 2021c).

Također, institucije EU-a odobrile su i sredstva u sklopu „Ekonomske-investicijskog plana“ koji obuhvaća 30 milijardi eura za razvoj regije u sklopu Višegodišnjeg financijskog okvira EU-a za proračunsko razdoblje od 2021. do 2027. godine. Preciznije riječ je o 9 milijardi eura potpore, te 21 milijardi eura investicijskih jamstava. Investicije su namijenjene za održivi transport, čistu energiju, okoliš i klimu, digitalnu budućnost, privatni sektor i ljudski kapital (European Commission, 2020). "Plan bi trebao doprinijeti preobrazbi Zapadnog Balkana u jednu od najprivlačnijih regija za ulaganja u svijetu", rekao je povjerenik za proširenje Oliver Varhelyi (Jutarnji list, 2021). Uz Ekonomsko-investicijski plan, Unija je uslijed pandemije COVID-19 izdvojila dodatnih 3,3 milijarde eura potpore zemljama Zapadnog Balkana u rješavanju zdravstvene krize, kao i za socio-ekonomski oporavak nakon pandemije (Consilium.europa.eu, 2021).

“Iznimno važno: temeljne vrijednosti, vladavina prava, borba protiv korupcije. To je DNK europskog projekta. Komisija je donijela temeljne odluke osiguravši mnogo novca, dosad neviđen iznos, kako bi se Zapadni Balkan povezao s prioritetima EU-a te kako bi se olakšalo poticanje suradnje u toj regiji, što je ključno za budućnost” (Vijesti.hrt.hr, 2021: 1) – riječi su kojima je predsjednik Europskog vijeća Charles Michel opisao osnovne motive izdašnih ulaganja u regiju koja su nužna za ostvarivanje ciljeva politike proširenja, u sklopu sastanka Europskog vijeća u Sloveniji u listopadu 2021. godine.

Ulaganja EU-a u države (potencijalne) kandidatkinje uvelike doprinose njihovom razvoju i boljitku. No velika je prepreka u izgradnji povjerenja građana Zapadnog Balkana prema Europskoj uniji upravo nedovoljna vidljivost navedenih fondova. Tako se i u usvojenoj Rezoluciji Europskog parlamenta iz ožujka 2021. o izvješćima Komisije o Srbiji za 2019. i

2020. godinu u točki 102. ističe važnost veće vidljivosti ulaganja EU-a u svrhu jačanja povjerenja građana u Uniju i njezine institucije. Preciznije, upozorava se da bi se planom proširenja EU-a prema Srbiji „trebalo poticati potrebne strukturne reforme u području infrastrukture, energije, okoliša i obrazovanja te ga provesti što prije i što efikasnije moguće kako bi se povećala vidljivost projekata koje financira EU i povećalo povjerenje građana Srbije u Europsku uniju i njezine institucije“ (Europski parlament, 2021b).

5. Trenutno stanje napretka zemalja Zapadnog Balkana u procesu pristupanja Uniji

U najkraćim crtama, proces pridruživanja Uniji ima tri faze. Prvenstveno država koja namjerava postati članicom EU-a mora zadovoljiti osnovne uvjete da bi dobila službeni status kandidatkinje. Zatim država kao kandidatkinja otvara službene pregovore za učlanjivanje koji uključuju postepeno prilagođavanje pravu EU-a, te pripreme za potpunu implementaciju zakonodavnih, administrativnih i gospodarskih reformi kako bi zemlja zadovoljila uvjete za članstvom u Uniji. Svako od individualnih poglavlja pregovora moguće je zatvoriti tek onda kad sve članice EU-a potvrde svoje zadovoljstvo napretkom zemlje kandidatkinje po pitanju tog poglavlja. Proces pristupnih pregovora završava se tek onda kad se sva poglavlja zatvore, što znači da je zemlja kandidatkinja službeno spremna za pristupanje Uniji (Ec.europa.eu, 2022b).

Razlika između zemlje kandidatkinje i potencijalne kandidatkinje je u tome što kandidatkinje imaju stvarnu perspektivu za učlanjenjem u EU zahvaljujući tome što su službeno zadovoljile osnovne uvjete, odnosno iskazale dovoljan napredak u ostvarivanju nužnih uvjeta koje Unija stavlja pred njih kao potencijalne buduće članice. Kada je državi priznat status kandidatkinje ona ulazi u pristupne pregovore. S druge strane, zemlja potencijalna kandidatkinja zadovoljava tek teoretski minimalne uvjete za učlanjenjem, odnosno ona pokazuje generalnu perspektivu za pristupanjem, ali još uvijek nije postigla dovoljan napredak da bi zadovoljila uvjete EU-a (Schimmelfennig, 2014: 15-18).

Albanija je podnijela zahtjev za članstvom u Uniji u travnju 2009. godine čime je na snagu stupio Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Službeni status kandidatkinje Albanija je dobila u lipnju 2014., a pregovori za pridruživanje otvoreni su u srpnju 2020. godine. Europska komisija u svibnju 2021. godine izvijestila je Vijeće EU-a da je Albanija ispunila uvjete za pokretanjem prve Konferencije o pristupanju na ministarskoj razini (European Commission, 2021a).

Crna Gora podnijela je zahtjev za članstvom u Uniji u prosincu 2008., a Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju stupio je na snagu u svibnju 2010. godine. Službeni status kandidatkinje Crna Gora dobila je u prosincu 2010., dok su pregovori otvoreni u lipnju 2012. godine (European Commission, 2021b).

Sjeverna Makedonija imala je vrlo specifičan put u europskim integracijama. Naime, ova je zemlja zahtjev podnijela u ožujku 2004., a Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju na snagu je stupio mjesec dana kasnije. Iako je status države kandidatkinje dobila u prosincu 2005., pregovori su otvoreni tek 15 godina kasnije, u ožujku 2020. godine (European Commission, 2021c). Razlog tome je dugogodišnja grčka blokada nastojanja nekadašnje Makedonije da se pridruži NATO-u i EU-u zbog spora oko naziva države koji se, prema Grcima, odnosi na grčku sjevernu pokrajinu. Stoga je Prespanskim sporazum Makedonija konačno preimenovana u Republiku Sjevernu Makedoniju uslijed optužbi Grčke za pokušaj krađe drevne antičke baštine (Britannica, 2022).

Srbija je zahtjev za članstvom podnijela u prosincu 2009., ali i ona je imala specifičan put zbog posljedica rata na Balkanu 1990-ih, poput zahtjeva EU-a za suradnjom Srbije s Međunarodnim kaznenim sudom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije te zahtjevom za otvaranjem dijaloga između Beograda i Prištine (Morina, 2021). Službeni status kandidatkinje Srbija je posljedično dobila u ožujku 2012., a pregovori su pokrenuti tri mjeseca kasnije, dok je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju stupio na snagu u rujnu iste godine (European Commission, 2021d).

Bosna i Hercegovina potpisala je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju u srpnju 2008. godine, ali zbog kompleksnosti bosanskohercegovačkog političkog sustava do stupanja Sporazuma na snagu prošlo je sedam godina. Službenu prijavu za članstvom Bosna i Hercegovina predala je u veljači 2016. godine (European Commission, 2021e). BiH se zbog svog ustroja i političke situacije nalazi u najkompliciranijem položaju i teško je predvidjeti kako će se razvijati europski put ove zemlje. Schimmelfennig opisuje kako decentraliziranost Bosne i Hercegovine stvara "bodove veta" koji usporavaju napredak zemlje na njezinom potencijalnom europskom putu zbog heterogenih političkih sustava i koalicija koje uključuju stranke koje se protive uvjetima EU-a (Schimmelfennig, 2014: 18).

Nakon što je ranije spomenuti dijalog između Prištine i Beograda pokrenut 2011. godine, započeo je i europski put Kosova. Briselski ugovor između Beograda i Kosova potpisan je travnju 2013. godine. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju stupio je na snagu u travnju 2016.

godine. Uslijedili su pregovori Vijeća za pridruživanje između EU-a i Kosova, a zadnji veliki korak u europskim integracijama Kosova bila je potvrda Komisije o tome da je Kosovo zadovoljilo sve uvjete za liberalizaciju viza u 2018. godini. Kosovo je tako postalo prvom državom čiji Sporazum nije ratificiran u svakoj članici EU-a, te je Komisija preporučila pokretanje pregovora iako Kosovo nije priznato od strane svih članica (European Commission, 2021f).

Tablica 1 Prikaz statusa europskih integracija zemalja Zapadnog Balkana u 2022. godini

Država	Stupanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju na snagu	Podnošenje zahtjeva za učlanjenjem	Proglašenje trenutnog službenog statusa	Otvaranje pregovora
Albanija	Travanj 2009.	Travanj 2009.	Kandidatkinja od lipnja 2014.	Pregovori nisu pokrenuti
Bosna i Hercegovina	Lipanj 2015.	Veljača 2016.	Potencijalna kandidatkinja	/
Crna Gora	Svibanj 2010.	Prosinac 2008.	Kandidatkinja od prosinca 2010.	Lipanj 2012.
Kosovo	Travanj 2016.	/	Potencijalna kandidatkinja	/
Sjeverna Makedonija	Travanj 2004.	Ožujak 2004.	Kandidatkinja od prosinca 2005.	Pregovori nisu pokrenuti
Srbija	Rujan 2013.	Prosinac 2009.	Kandidatkinja od ožujka 2012.	Siječanj 2014.

(Izvor: European Commission, 2021a-f)

6. Euroskepticizam kao kočnica u proširenju EU-a

U borbi svjetskih velesila za utjecaj na području Zapadnog Balkana, EU je uvijek imala prednost zbog svoje ekonomske privlačnosti i utjecaja kao najvećeg trgovinskog partnera i najvažnijeg izvora izravnih stranih ulaganja. Ipak, od financijske krize 2008. godine, EU polako gubi svoju ekonomsku privlačnost te razina euroskepticizma raste. Upravo ta godina označila

je početak borbe EU-a s ekonomskom krizom, velikim dugom i siromaštvom (Bieber i Kmezić, 2016).

Osim toga, neuspješnom borbom protiv degradacije demokratskih vrijednosti i principa unutar pojedinih država Višegradske skupine poput Mađarske i Poljske, EU je izgubila i jedan od najvažnijih argumenata o sposobnosti zaštite i očuvanja demokratskih institucija. Također, migrantska kriza 2015. godine, niz terorističkih napada od strane pojedinaca koji podržavaju ISIS, te problemi s prevelikim priljevom izbjeglica na "Balkanskoj ruti" preko koje migranti pokušavaju ući u EU, ugrozili su osjećaj stabilnosti i sigurnosti koje bi Unija trebala pružati Zapadnom Balkanu kao svoje temeljne vrijednosti (Bieber i Kmezić, 2016).

Isto bi se moglo dogoditi i nakon sigurnosne krize uzrokovane pandemijom COVID-19 s obzirom na to da se EU tijekom prvih mjeseci krize često u javnom diskursu prozivao za vrlo spore reakcije i slabu razinu solidarnosti (Politico, 2020). Tako se u travnju 2020. godine Europska komisija ispričala Italiji, kao prvoj i najgore pogođenoj europskoj zemlji, zbog spore reakcije na krizu i manjka solidarnosti nakon prvotnog šoka (Reuters, 2020). Postavlja se pitanje kako ovakve usporene reakcije institucija Europske unije u kriznim situacijama utječu na percepciju Zapadnog Balkana o članstvu u EU-u koje bi teoretski trebalo povećati razinu stabilnosti i sigurnosti regije.

Istovremeno, društvo Zapadnog Balkana najtradicionalnije je i najkonzervativnije na području Europe. Podatci World Values Survey-a pokazuju da je stanovništvo regije sklono poštivanju tradicionalnih vrijednosti, naglašavanju uloge religije, prihvaćanju autoriteta, poslušnosti, osuđivanju razvoda ili pobačaja, i sklono je naglašavanju nacionalnog ponosa. Pritom građani sigurnost smatraju važnijom od slobode, odbacuju marginalizirane skupine u društvu, pokazuju visoku razinu političke apstinencije i međusobnog nepovjerenja među građanima (Damjanovski i dr. 2020). U ovom je kontekstu Europskoj uniji pripala nezahvalna uloga propagiranja modernizacijskih efekata europske integracije u područje regije konzervatizma i tradicionalizma.

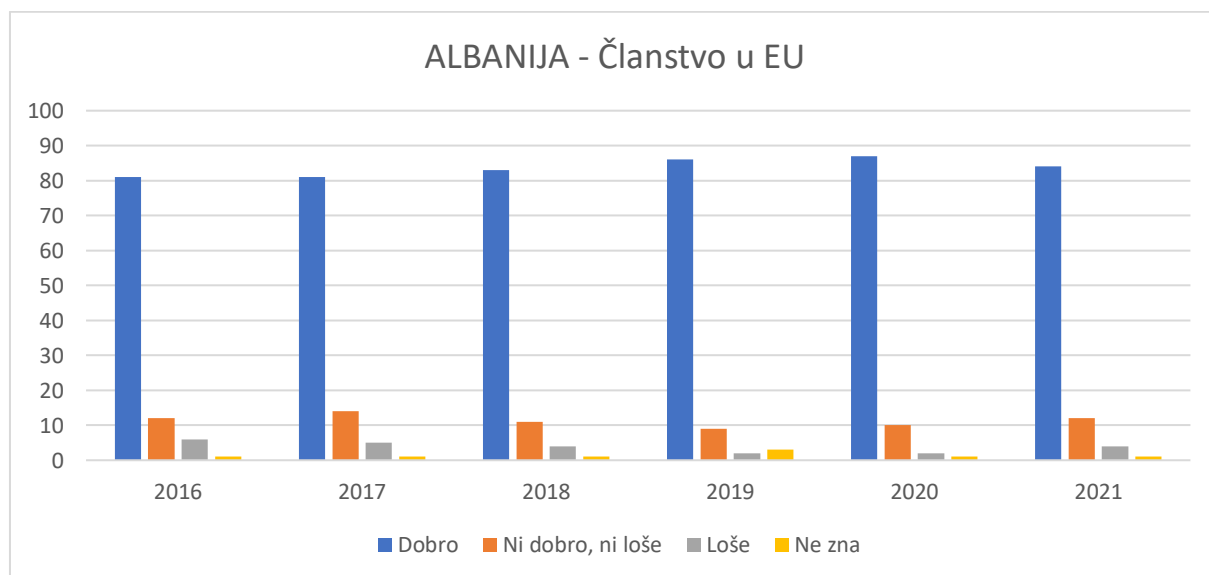
6.1. Trendovi u stavovima javnosti Zapadnog Balkana o Europskoj uniji od 2016. do 2021. godine

Balkan barometar godišnje je ispitivanje javnog mnijenja u šest zemalja Zapadnog Balkana koje provodi, ranije u radu spomenuto, Vijeće za regionalnu suradnju (Regional Cooperation Council) od 2016. godine, a odnosi se na političke i socio-ekonomske trendove te regionalnu i

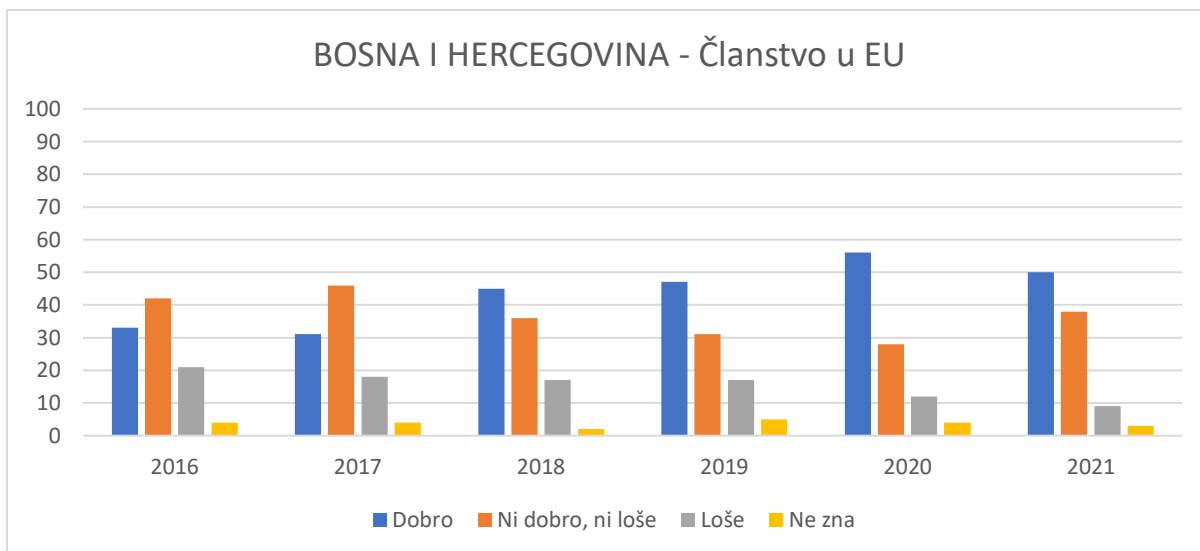
europsku integraciju. U nastavku se nalazi prikaz podataka vezanih za europski put šest zemalja kroz šest proteklih godina kroz sljedeća tri pitanja:

1) Mislite li da bi članstvo u EU bilo dobro, loše ili ni dobro ni loše za gospodarstvo?

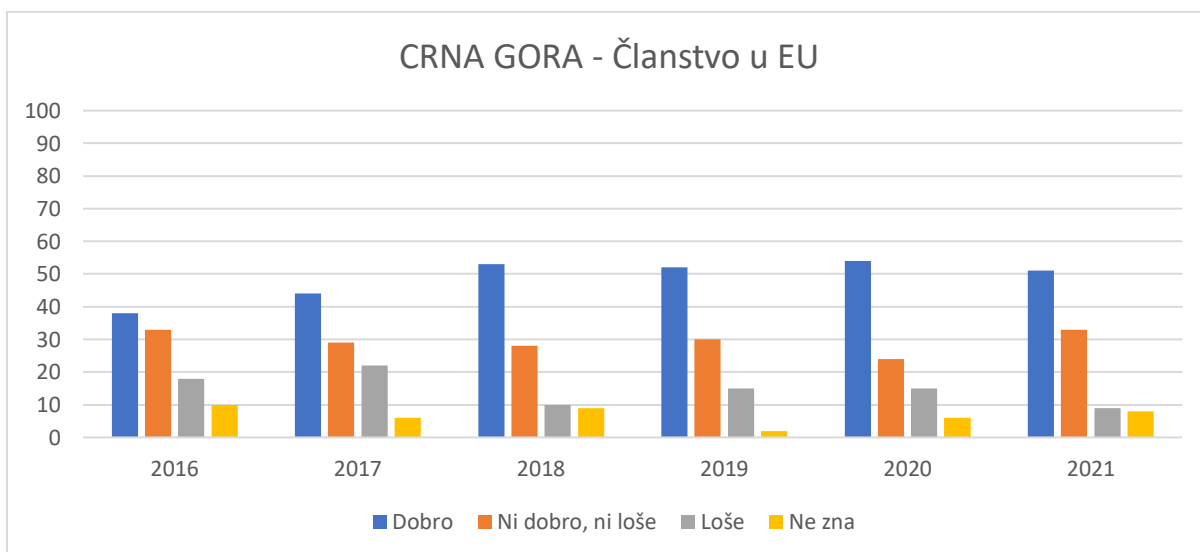
Analizom rezultata Balkan barometra za navedeno pitanje jasno je vidljivo kako je država Zapadnog Balkana koja se kontinuirano ističe najvećom razinom euroskepticizma građana Srbija, gdje u prosjeku svake godine samo 30-ak posto građana smatra članstvo u Uniji pozitivnom promjenom za ekonomiju. S druge strane, kao najveći pro-Europljani kontinuirano se ističu Kosovo i Albanija. Postotak građana ovih dviju zemalja koji članstvo u EU-u vide kao pozitivan razvoj za gospodarstvo svoje države od 2016. do 2021. godine varira između visokih 80% do 90% (Regional Cooperation Council, 2021: 42-45). Analizom podataka za ostale zemlje; Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i BiH, utvrđuju se umjereniji rezultati sa otprilike pola stanovnika koji učlanjenje u EU vide kao pozitivan korak za ekonomiju, dok je druga polovica stanovništva ili indiferentna ili ima negativno viđenje procesa pristupanja Uniji (RCC.int., 2021).

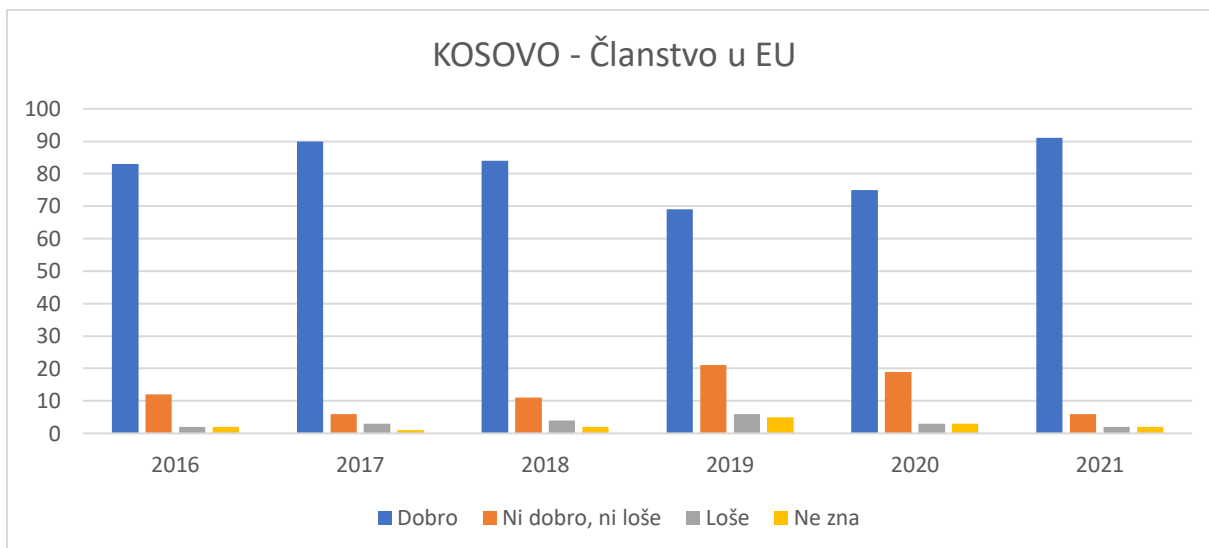
Graf 1 Albanija - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine

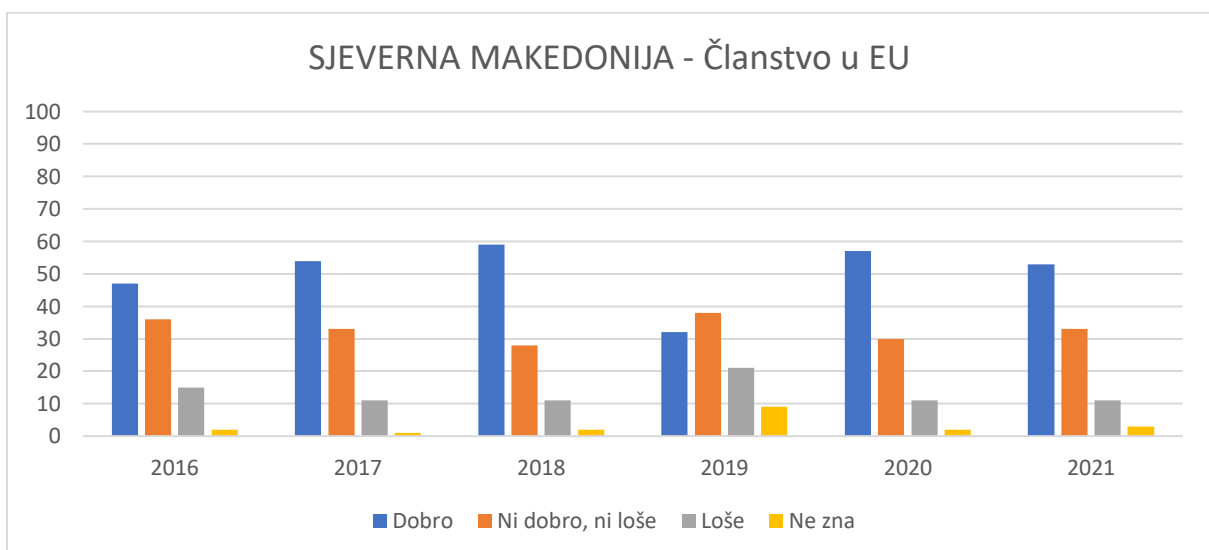
Graf 2 Bosna i Hercegovina - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine

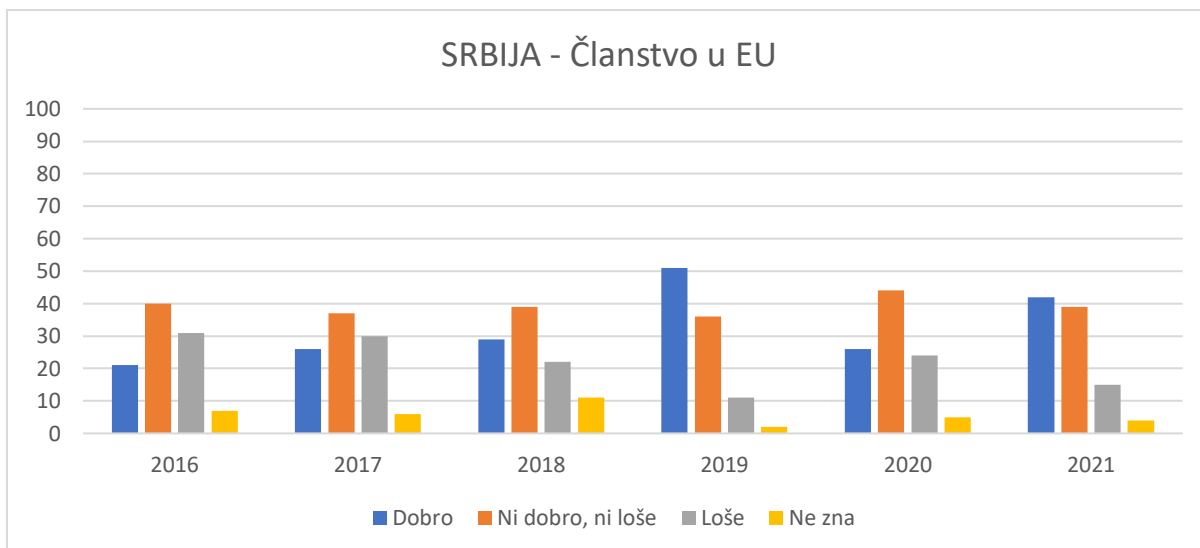
Graf 3 Crna Gora - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine

Graf 4 Kosovo - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine

Graf 5 Sjeverna Makedonija - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine

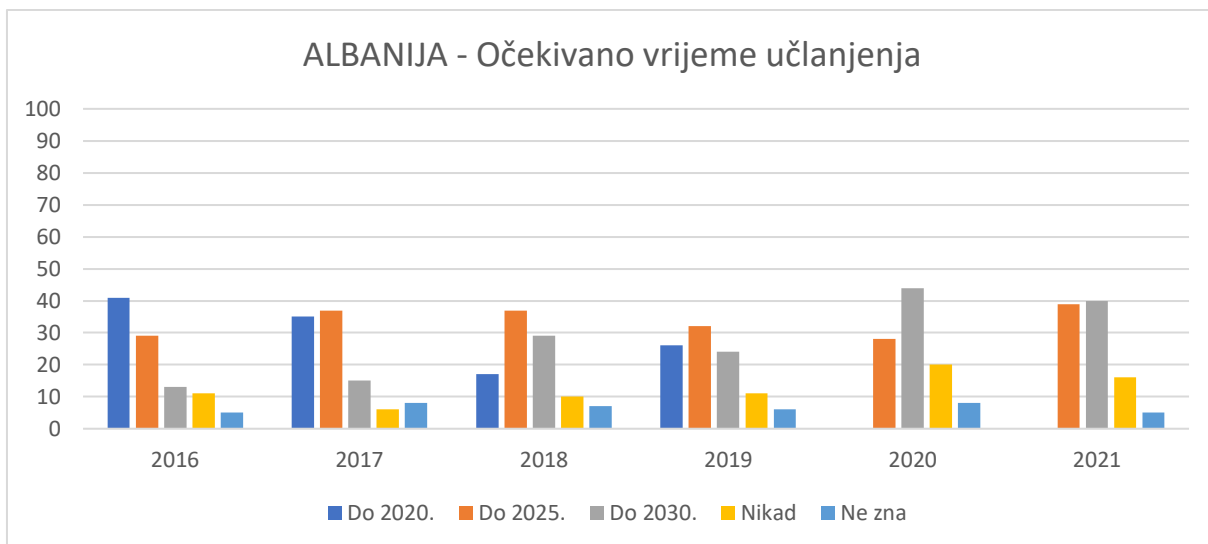

Graf 6 Srbija - Stavovi o članstvu u EU od 2016. do 2021. godine

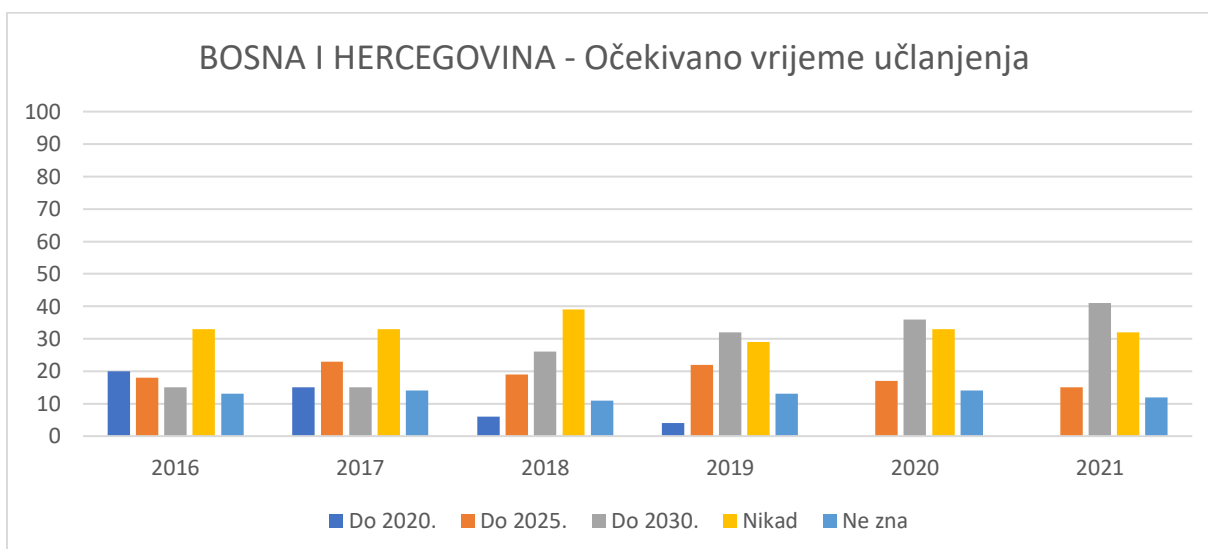
(Izvor grafova: autor prema podacima RCC-a)

2) Općenito, kada očekujete prilagodbu vašeg gospodarstva Europskoj uniji?

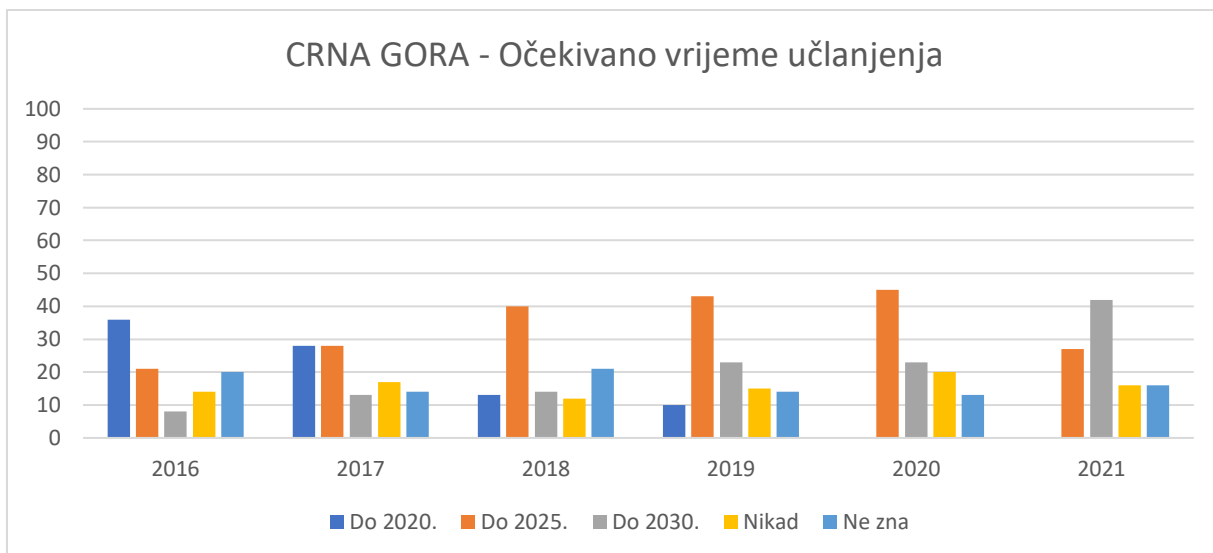
Stanovnici ovih država pokazuju realnost u ocjenjivanju napretka europskog puta regije, a poseban se pad očekivanja skorog pridruživanja Uniji primjećuje nakon početka pandemije COVID-19. Tako primjerice u Albaniji od 2020. godine skoro pola populacije ne očekuje priključenje Uniji prije 2030. godine. Ispitivanja javnog mnijenja pokazuju da je iz godine u godinu sve manje građana Zapadnog Balkana koji vjeruju da će njihova država pristupiti EU-u do 2025. godine. Točnije, tek otprilike jedna četvrtina ispitanika vjeruje da takva mogućnost postoji (RCC.int, 2022). O gospodarskom stanju Zapadnog Balkana svjedoči i činjenica da petina ispitanika Balkan Barometra smatra da se ekonomija njihove države nikad neće prilagoditi europskim standardima. Po najnovijim anketama, čak jedna trećina građana Srbije, Bosne i Hercegovine te Sjeverne Makedonije smatra da njihove države nikad neće ući u EU, dok se kao najveći optimist ističe Kosovo bez obzira na to što je svojim statusom službeno najdalje od članstva (Rcc.int., 2022: 1)

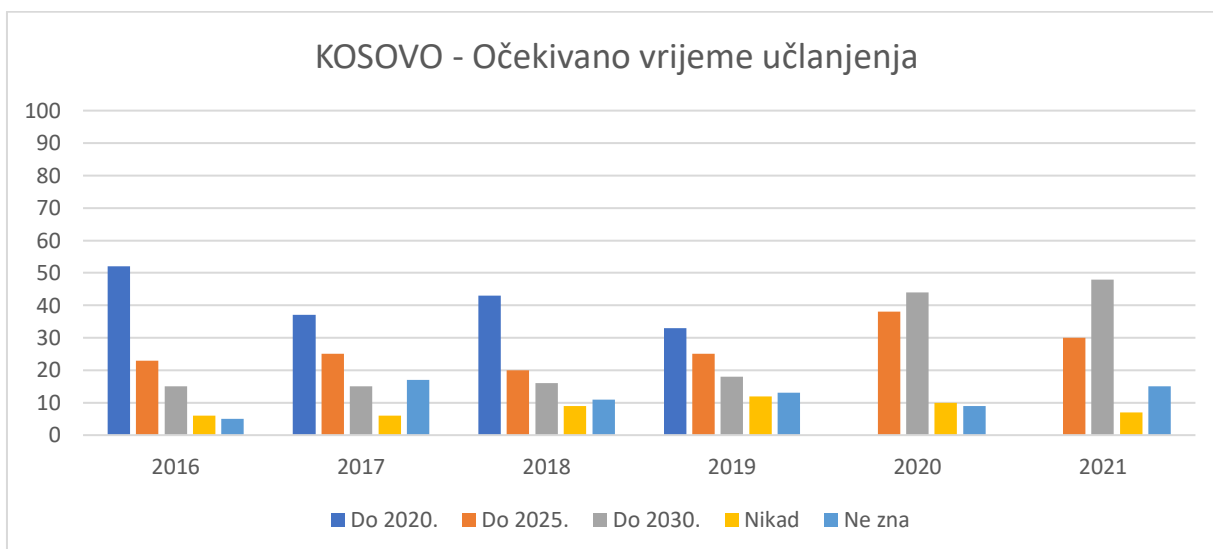
Graf 7 Albanija - Očekivano vrijeme ućlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine

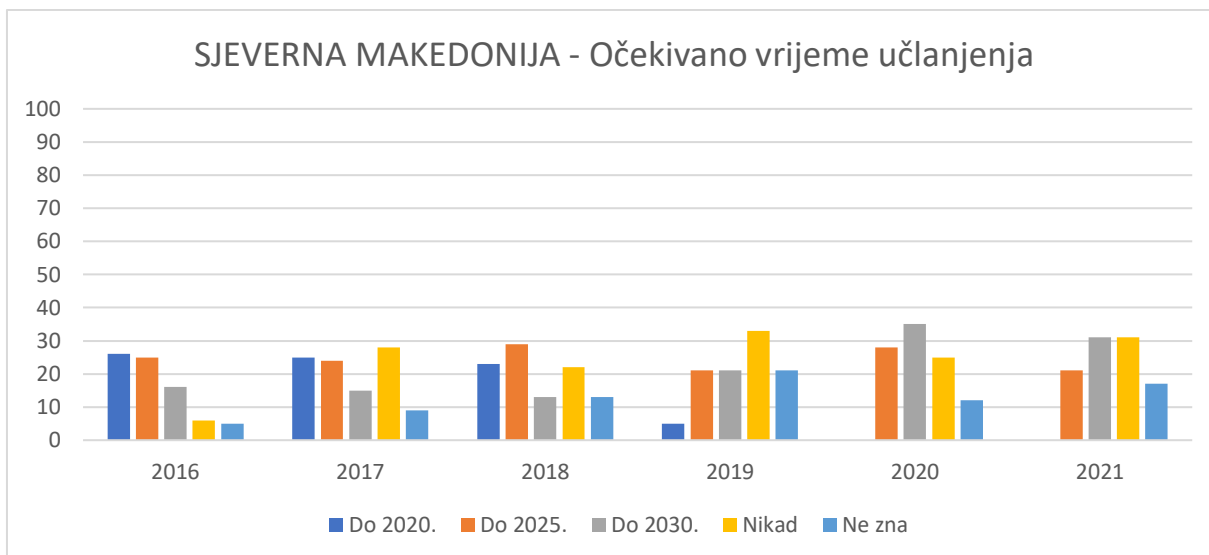
Graf 8 Bosna i Hercegovina - Očekivano vrijeme ućlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine

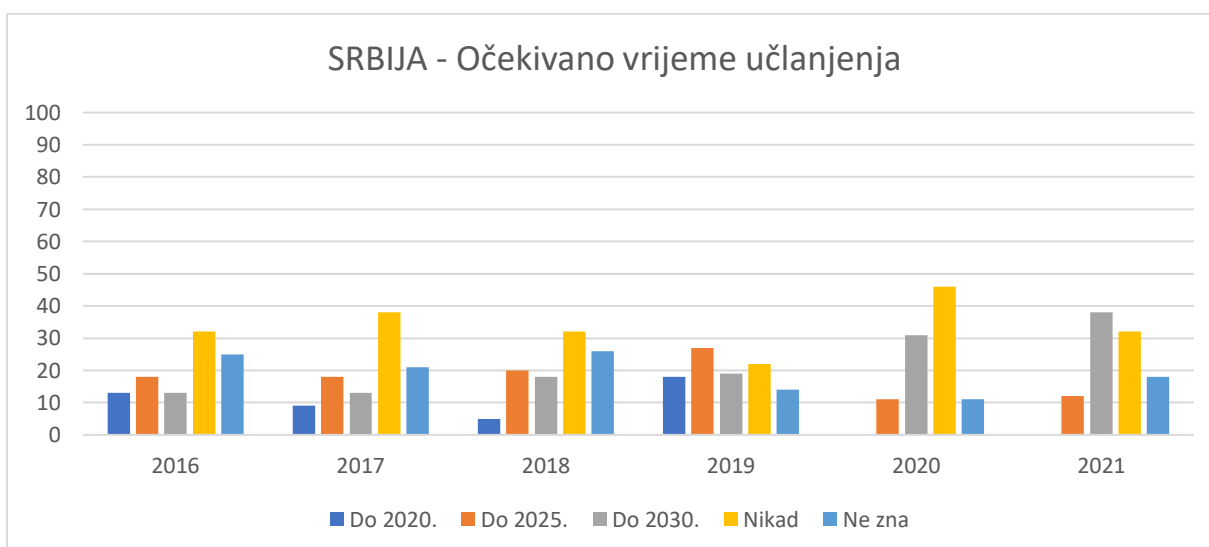
Graf 9 Crna Gora - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine

Graf 10 Kosovo - Očekivano vrijeme učlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine

Graf 11 Sjeverna Makedonija - Očekivano vrijeme ućlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine

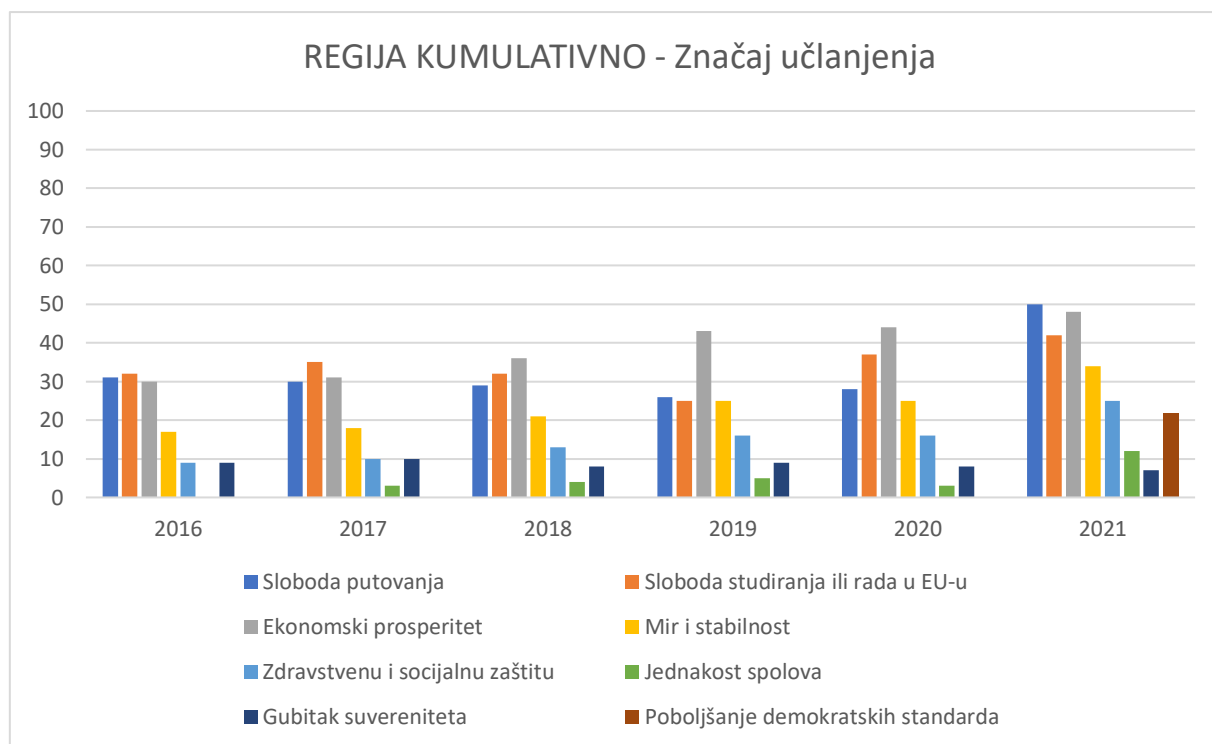

Graf 12 Srbija - Očekivano vrijeme ućlanjenja u EU prema građanima, od 2016. do 2021. godine

(Izvor grafova: autor prema podacima RCC-a)

3) Što bi za Vas osobno značilo članstvo u EU?

Rezultati Balkan Barometra pokazuju da su ključni motivi za učlanjivanje u Uniju u svih šest država iz godine u godinu vrlo slični. U svih šest zemalja (potencijalnih) kandidatkinja prvenstveno se ističe ekonomski prosperitet, zatim sloboda putovanja, na trećem mjestu sloboda obrazovanja i rada u državama EU-a, dok je na četvrtom mjestu mir i stabilnost regije. Albanija i Kosovo jedine su iznimke jer na prvom mjestu biraju slobodu putovanja pa tek onda ekonomski prosperitet, što najvjerojatnije ima veze s manjom mobilnošću zbog kompleksnosti viznih režima s kojima se ove zemlje suočavaju godinama (Rec.int., 2022: 1).

Graf 13 Stavovi građana Zapadnog Balkana o najkorisnijim aspektima učlanjenja, od 2016. do 2021. godine

(Izvor grafa: autor prema podacima RCC-a)

Za razliku od stavova građana Zapadnog Balkana, građani članica EU-a prema posljednjim istraživanjima pokazuju zadovoljstvo time što je njihova država i dalje dio Unije. Preciznije, istraživanje Europske komisije i Europskog parlamenta o budućnosti Europe iz 2021. godine pokazuje da građani skoro svih država članica podržavaju članstvo u Uniji. Iznimke su Slovačka i Grčka gdje najveći dio ispitanika (od 40% do 50%) ne doživljava članstvo ni kao dobru, ni kao lošu stvar. Kumulativno gledajući rezultate za sve zemlje, "šest od deset Europljana smatra da je članstvo njihove zemlje u Uniji pozitivno, dok jedan od deset smatra da je ono negativno, a ostali su neutralni" (Eurobarometer, 2021: 12). Rezultati variraju od Luksemburga, Irske i

Nizozemske koje s većinom od 80% do 90% podržavaju članstvo, do Grčke, Slovačke, Austrije i Rumunjske gdje tek 40-ak posto ispitanika članstvo smatra dobrim za svoju zemlju (Eurobarometer, 2021).

Vrijedno je spomenuti i stav javnosti država članica o procesu proširenja EU-a. Naime, istraživanje Europskog vijeća za vanjske odnose (ECRF) iz 2019. godine pokazuje kako većina građana EU-a ne pokazuje interes za proširivanjem EU-a i uključivanjem zemalja Zapadnog Balkana (Eupinions.eu, 2022: 1). Istraživanje BiEPAG-a s kraja 2021. godine iznosi iste nalaze u kojima opisuju kontinuirani pad entuzijazma prema proširenju EU-a, kako među građanima Zapadnog Balkana, tako i među građanima EU-a. S obzirom na odugovlačenje procesa europskih integracija regije, nastojanja EU-a da ponovo ujedini Europu povezivanjem sa Zapadnim Balkanom postaju sve manje inspirativna, a politički vođe s obje strane članstva sve su manje motivirani uključivati se u ovaj proces (Stratulat i Wunsch, 2021: 19).

Istraživanja European University Institute-a pokazuju da niska razina entuzijazma prema proširenju EU-a na države Zapadnog Balkana nije novost. Od samih početaka europskog puta regije, manje od polovice ispitanika iz država članica EU-a ne podržava daljnje proširenje. Preciznije, ispitivanjem javnog mnijenja od 2007. do 2011. godine EUI je utvrdio da razina podrške nikad nije značajno prelazila 50%, dok se posebno smanjila pri početku svjetske ekonomske krize 2008. godine. Ključni razlozi za razvijanje negativnih stavova prema proširenju prvenstveno su ekonomske prirode. Ekonomska kriza dodatno je osvijestila građane EU-a o potencijalnom oslabljivanju Unije ukoliko se u nju uključe nerazvijena gospodarstva. Značajan su razlog i kulturološke barijere budući da dio europske javnosti vidi razlike u kulturama i religijama kao potencijalnu dodatnu prijetnju stabilnosti EU-a (Di Mauro i Fraile, 2012: 1-5).

7. Unutarnje krize Europske unije i manjkavosti demokracija Zapadnog Balkana kao izvorišta euroskepticizma

Analizom literature utvrđen je niz uzročnika euroskepticizma zemalja Zapadnog Balkana. Ovi se faktori mogu podijeliti na dvije podgrupe, a to su: s jedne strane, unutarnje krize EU-a koje umanjuju privlačnost učlanjivanja u Uniju, te s druge strane, netransparentni politički sustavi u samim zemljama Zapadnog Balkana koji se pokazuju kao „plodno tlo“ za razvoj euroskepticizma. Preciznije, uzroci euroskepticizma koji se izdvajaju u ovom radu su sljedeći: globalna degradacija liberalno-demokratskih vrijednosti u vidu jačanja populizma; migrantska kriza nakon izbjegličkog vala 2015. godine; niz terorističkih napada, zdravstvena, sigurnosna,

ali i financijska kriza uzrokovana pandemijom COVID-19; fenomen zamora proširenja EU-a; nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a koja bi pospješila efikasnije komuniciranje i djelovanje EU-a na Balkanu, te europska „politika odugovlačenja“ prema šest zemalja (potencijalnih) kandidatkinja koja omogućava pozicioniranje drugih velesila u „dvorište EU-a“. Nadalje, rad prikazuje uzroke euroskepticizma u samim zemljama Zapadnog Balkana kroz brojne manjkavosti demokratskih sustava u svih šest država i netransparentnosti u prikazivanju ulaganja EU-a u istima, a samim time i slabe vidljivosti benefita članstva u Uniji.

7.1. Globalna degradacija liberalno-demokratskih vrijednosti

U proteklom desetljeću demokracije zapadnog svijeta suočile su se s trendom „globalne degradacije liberalno-demokratskih vrijednosti“ (Onis, 2017: 15). Preciznije, trendovi u zapadnim demokracijama kontinuirano pokazuju jačanje antidemokratskih struja u vidu desnih radikalnih populističkih pokreta i političara. Najistaknutiji primjeri su pobjeda Donalda Trumpa na Predsjedničkim izborima u Sjedinjenim Američkim Državama 2016. godine, te odluka Velike Britanije o Brexitu, kao kulminacija populističkog vala u Europi (Onis, 2017). Istovremeno je dolazilo do jačanja ksenofobnih pokreta nakon velikog priljeva migranata u Europu tijekom izbjegličke krize 2015. godine, dok se u Turskoj konsolidirao autoritarizam te su se zaustavljale europske integracije (Esen i Gumuscu, 2016).

Ipak, vrhunac degradacije demokracije u svijetu nedvojbeno je ruska invazija u Ukrajinu koja je, pod palicom ruskog autoritarnog predsjednika Vladimira Putina, započela u veljači 2022. godine (Freedom House, 2022). Cilj EU-a za europskom integracijom Zapadnog Balkana kroz konsolidaciju zapadnih temeljnih vrijednosti, u ovom kontekstu postaje još ambicioznijim.

Trendovi urušavanja standarda liberalne demokracije i temeljnih sloboda vidljivi su posebno u istočnoj Europi te regiji Zapadnog Balkana. Nations in Transit projekt je Freedom House-a kojim se fokus stavlja na 29 bivših komunističkih zemalja u području od srednje Europe prema Aziji. Prema izvješću na kraju 2021. godine, dvije članice EU-a - Poljska i Mađarska - bilježe najveći pad u ocjeni demokracije od samog početka mjerenja u sklopu projekta Nations in Transit koji je pokrenut 2005. godine. Osim toga, od 29 zemalja obuhvaćenih istraživanjem, u njih čak 18 zabilježen je pad u ocjeni demokracije. Kao ključni uzroci trendova degradacije demokracije ističu se slabe institucije koje ne uspijevaju riješiti goruće probleme u društvu, rastući trendovi polarizacije među građanima, sve veći jaz između bogatih i siromašnih te loše upravljanje zdravstvenom krizom bolesti COVID-19 (Freedom House, 2021).

Ipak, zadnji saziv Europskog parlamenta iz 2019. s dominacijom Zelenih sa čak 71 zastupničkim mjestom i istovremenim padom populista (The Guardian, 2019), te demokratsko vodstvo SAD-a u tandemu Joe Biden i Kamala Harris koje je zamijenilo Trumpovu administraciju (The New York Times, 2020), kao i solidarnost zapadnog svijeta sa Ukrajinom (Reuters, 2022), nagovještaj su stabilizacije krize demokracije zapadnog svijeta i povratka temeljnim vrijednostima istog.

7.2. Migrantska kriza i terorizam

"Njemačka je jaka zemlja. Uspjet ćemo!" – Ovim je riječima 2015. godine njemačka kancelarka Angela Merkel pozvala izbjeglice iz ratom pogođenih područja Bliskog istoka i tako pokrenula val migranata koji su krenuli prema Europskoj uniji u nadi za boljim životom (Politico, 2015: 1). Eskalacija ratova u Siriji i Iraku protiv terorističke skupine Islamske Države (ISIS-a) 2015. godine potaknula je nagle migracije skoro dvaju milijuna izbjeglica s područja Bliskog istoka u Europsku uniju. Uslijedio je gubitak kontrole nad granicama schengenskog područja. Izbjeglice su pristizale bez važećih dokumenata, dizale su se bodljikave ograde na granicama, izbjegličkih kampova ili nije bilo dovoljno, ili je tretman izbjeglica u njima bio nedostojan (UNrefugees.org, 2022). Solidarnost koju EU propagira od početka stvaranja europskog projekta, jako je izbljedila za vrijeme migrantske krize u Europi. Mediji su opisivali migrantsku krizu kao „godinu koja je promijenila europski kontinent" (BBC, 2020: 1).

Migrantska kriza pokazala je nesprijetnost europskih sigurnosnih službi te njihov neuspjeh u osiguravanju mira i stabilnosti Unije. U istom razdoblju, EU je počela dodatno slabiti zbog niza sigurnosnih prijetnji na europskom kontinentu s najvećim intenzitetom od 2015. do 2017. godine. Preciznije, stanjem pripravnosti uzrokovanim terorističkim napadima na području EU-a za koje odgovornost preuzima Islamska Država Iraka i Sirije – ISIS (Bieber i Kmezić, 2016). Ovdje je riječ o dvama velikim destabilizacijskim faktorima koji uvelike smanjuju vjeru potencijalnih kandidatkinja za članstvo u EU-u o tome da će im pristupanje Uniji uistinu pružiti novu razinu sigurnosti.

Ovdje je važno je naglasiti kako povećani priljev migranata u Europu nije povezan s rastom terorizma budući da je dokazano da terorističke napade pretežito izvršavaju osobe koje su odrastale i socijalizirale se u Europi, ali su radikalizirane u europskim zatvorima (GLOBSEC Policy Institute, 2018: 8). Ipak, u ovom su poglavlju izbjeglički val i terorizam povezani zbog istog uzroka, a to je rat na području Bliskog istoka.

Prema izvješću Europskog parlamenta, europski budžet za borbu protiv terorizma podigao se sa 93.5 milijuna eura u 2009., na 2522 milijuna eura u 2015. godini, a zatim za čak duplo u godinu dana. To znači da je budžet za prevenciju i borbu protiv terorističkih napada te progon potencijalnih počinitelja podignut na čak 4052 milijuna eura u 2016. godini (European Parliament, 2016). Višegodišnji financijski okvir u razdoblju od 2014. do 2020. godine uključivao je i 3,8 milijardi eura namijenjenih za Fond za unutarnju sigurnost (ISF) čiji je cilj jačanje sigurnosti EU-a. U novom financijskom razdoblju od 2021. do 2027. godine za siurnosne agencije EU-a izdvaja se oko 1,5 milijardi eura (European Parliament, 2021).

Istraživanja Europol dokazuju kako su institucije EU-a najviše uložile u implementaciju strožih mjera u fazama prevencije i progona. Naime, paralelno sa rastom broja religiozno motiviranih terorističkih napada, rastao je i broj preventivno uhićenih osoba za koje postoje osnovane sumnje da imaju vezu sa ISIS-om. Najveći je skok zabilježen nakon velikog šoka niza napada na Pariz u studenom 2015. godine. Tada su sigurnosne službe EU-a postale svjesne činjenice da ISIS planira ostvariti svoje prijetnje i ugroziti živote europskih građana te „europski način života“ (Europol, 2019). Tako su se promijenila i očekivanja građana među kojima su borba protiv terorizma te jačanje obrambene i sigurnosne politike EU-a postale puno važnijim temama što zasigurno utječe na interni integracijski kapacitet EU-a te manjak motivacije za daljnjim širenjem Unije (Epthinktank, 2022).

7.3. Zdravstvena, sigurnosna i financijska kriza: Covid 19

Pandemija virusa COVID-19 dodatno je potresla Uniju i postala faktor u potencijalnom usporavanju europskih integracija regije, obzirom da se primarni fokus prebacio s infrastrukturnih i kohezijskih ulaganja na ulaganja u osiguravanje zdravstvene skrbi i oporavak nakon krize. Proučavanjem javnog mnijenja građana Zapadnog Balkana utvrđen je zamjetan pad optimizma prema skorom učlanjenju u EU, s tim da samo jedna četvrtina ispitanika vjeruje da postoji mogućnost za učlanjenjem do 2025. godine (Regional Cooperation Council, 2021: 42-45).

Iako je Europska unija u prvoj pandemijskoj 2020. godini bila na meti kritika zbog spore reakcije na zdravstvenu krizu (Di Mauro i Benassy-Quere, 2020) u 2021. godini uslijedio je odgovor na krizu u obliku velikih novčanih izdataka za oporavak i otpornost EU-a i susjedstva. Prema podacima Europskog vijeća, EU je izdvojila 3,3 milijarde eura kao odgovor na krizu izazvanu virusom COVID-19 za područje Zapadnog Balkana. Pritom se dio dodjeljuje za

jačanje zdravstvenih sustava, dio za socio-ekonomski oporavak nakon krize, a najveći dio u obliku potpora za poslovanja i za investicije javnog sektora (Consilium.europa.eu, 2021).

Ipak, Balkan Barometar pokazuje simboličan rast podrške europskim integracijama regije u 2021. u odnosu na prethodne godine (Regional Cooperation Council, 2021) što je vjerojatno rezultat upravo izdašnih europskih fondova za pomoć oporavku i regije nakon pandemije COVID-19 te većeg fokusa na ideju solidarnosti koja je naglašena zdravstvenom krizom, a ista predstavlja temeljnu vrijednost Europske unije.

7.4. Zamor proširenja EU-a

Belloni i Brunazzo predstavljaju fenomen "zamora od proširenja" Europske unije koji je nastao kao rezultat ekonomske i političke krize 2008. godine te upozoravaju na Brexit kao faktor koji bi mogao odgoditi proširenje na neodređeno (Belloni i Brunazzo, 2017). Zamor proširenja najjasnije se vidi u zanimljivom primjeru najslabije razvijene zemlje potencijalne kandidatkinje, Albanije. Naime, za razliku od stanovništva ostalih zapadno-balkanskih zemalja, albansko je stanovništvo pretežito pro-europski orijentirano obzirom da europske integracije vide kao najrealniju priliku za vlastiti razvoj. Ipak, Vrugtman upozorava da su nesložnost članica EU-a o integraciji Albanije i konstantna odgađanja pristupnih pregovora uzrokovali jačanje glasne manjine koja doživljava „zamor proširenjem“ i propagira sumnje u stvarni potencijal europskih integracija Albanije (Vrugtman, 2021).

Economides piše o 20 godina europske perspektive država Zapadnog Balkana obilježenih vrlo sporim napretkom na putu prema Uniji. Iako EU ulaže nikad veća financijska sredstva u ovu regiju u usporedbi sa državama koje su pristupale Uniji u ranijim fazama proširenja, odugovlačenje ovog zahtjevnog procesa stvorilo je svojevrsni otpor građana Zapadnog Balkana prema EU-u. Economides opisuje zamor proširenjem u regiji kao situaciju u kojoj države (potencijalne) kandidatkinje „postaju podložnije demokratskom nazadovanju i nepoštivanju uvjeta EU-a, dok angažman javnosti i lokalnog vlasništva nad procesom izostaje“ (Economides, 2020: 18). Istovremeno zamor proširenjem otvara prostora ostalim velesilama da ponude alternativne ekonomske i političke utjecaje koji od regije ne zahtijevaju tolike kompromise i prilagodbe kakve EU nalaže. (Economides, 2020).

7.5. Slabosti vanjske politike Europske unije

Problem slabe efikasnosti EU-a u vanjskopolitičkom djelovanju leži u specifičnom političkom sustavu koji se bazira na transgovernmentalizmu. Radi se o kompleksnom sustavu interakcija na brojnim razinama, koje ne ovise samo o šefovima vlada, već uključuju niz tijela koja provode međudržavnu suradnju (Beširević, 2013). Ovakva kompleksnost znači da svaka država članica mora „staviti vlastite nacionalne interese u europski okvir suradnje i prepoznati zajedničku vanjsku politiku kao svoj interes“ (Beširević, 2013: 53). No, postizanje kohezije interesa 27 država članica iznimno je zahtjevan i dugotrajan proces koji onemogućuje efikasnost političkog sustava EU-a.

U njenim začetcima, Europska je unija bila zamišljena kao međunarodna zajednica država povezanih s ciljem ostvarenja zajedničkog ekonomskog rasta. Inicijative koje bi omogućile osnaživanje zajednice poput projekata „Europske zajednice za obranu“ i „Europske političke zajednice“ nikad nisu uspješno provedene (King, 2006). Tijekom povijesti EU-a, fokus se uvijek stavljao na ekonomski rast, a kontroverznija ideja ostvarenja veće političke moći EU-a kroz zajednički obrambeni sustav i kolektivnu sigurnost te jedinstvenu vanjsku politiku, ostavljena je po strani. Posljedično, u suvremenoj dinamičnoj borbi svjetskih sila, Unija ostaje ograničena podjelama između država članica koje efikasnost i odlučnost u djelovanju u međunarodnim odnosima čine nemogućima (Bomassi i Vimont, 2019).

Zanimljivo je da je predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen na početku mandata kao jedan od primarnih ciljeva istaknula transformaciju Komisije u „geopolitičku“ instituciju (Biscop, 2019: 1). Naime, jedan od prioriteta rada Komisije u mandatu 2019. – 2024. je „Jača Europa u svijetu“ čime je priznat problem manjkavosti EU-a u pitanjima vanjskopolitičkih odnosa, ali i otvoren put za pozicioniranje EU-a kao snažnijeg aktera u međunarodnim odnosima (European Parliamentary Research Service, 2020: 1-12). Važna prekretnica bila je potpisivanje Ugovora iz Maastrichta 1991.godine kojim se kreirala „Zajednička vanjska i sigurnosna politika“. Unatoč tome, i danas postoji visoka razina kompleksnosti političkog sustava EU-a koja zaustavlja ovu međunarodnu zajednicu u stvarnom reagiranju i formiranju ujedinjenog stava i reakcije u vanjskopolitičkim odnosima (Delreux i Keukeleire, 2014).

Pregledom literature o vanjskoj politici EU-a, uočava se dominacija stajališta i argumenata koji upućuju na manjkavosti vanjske politike EU-a, pa čak i njezino nepostojanje. Iako nedvojbeno postoje temeljne odrednice vanjske politike EU-a, fokus međunarodnog djelovanja EU-a stavljen je na humanitarne aktivnosti, pomoć u razvoju trećih zemalja i na održavanje

trgovinskih odnosa. Ipak, da bi bilo moguće okarakterizirati stvarnu jedinstvenu vanjsku politiku, Unija bi trebala ojačati djelovanje u smjeru ostvarivanja vlastitih geopolitičkih interesa. Trenutna uloga EU-a u međunarodnim odnosima pretežito se očituje u promicanju demokratizacije i vladavine prava. Istovremeno, EU ne uspijeva istaknuti se kao utjecajan akter u međunarodnim odnosima u smislu rješavanja geopolitičkih pitanja i kriza zbog nesrazmjera u interesima različitih država članica.

Primjerice, Lehne piše o europskom „problemu prilagodbe multipolarnom svijetu kojim upravlja *power politics*“ (Lehne, 2017: 3). EU kao akter nudi pravna rješenja u obliku multilateralne diplomacije, dok se druge svjetske sile bore za jačanje vlastite moći. Stoga je posljednjih par godina EU napravio zaokret prema realpolitiku i obrambenim sposobnostima kako bi uspješno odgovorio na sigurnosne prijetnje i ostvario „stabilnost i otpornost“ (Lehne, 2017: 15). Novi naglasak vanjske politike EU-a polako se pomiče sa transformacijskih obveza na jačanje vojnih sposobnosti, iako mu kao kriznom menadžeru i dalje nedostaje koherentnosti i ambicija u rješavanju većih izazova u međunarodnim odnosima (Lehne, 2017).

White opisuje vanjsku politiku EU-a kao izazov u proučavanju međunarodnih odnosa, obzirom na kompleksnost njezinog političkog sustava i brojnost država okupljenih u ovu međunarodnu zajednicu. Pritom svaka od nacija ima vlastite interese i nacionalne težnje i ideje za vanjsku politiku. Jedan od najkontroverznijih stavova koje White iznosi u svom radu, je onaj autorice Lister koja smatra da se ne može govoriti o postojanju vanjske politike EU-a budući da politološke metode analize vanjskih politika nisu primjenjive na ovakvu zajednicu. Ona EU vidi kao „instituciju“ a ne kao „embrionalnu državu“ (White, 1999: 39).

Lister kao ključni argument o nepostojanju vanjske politike EU-a ističe preveliku kompleksnost sustava EU-a koja ne može biti obuhvaćena i opisana ni sa jednom postojećom teorijom međunarodnih odnosa. Lister tvrdi da, čak i kad bi se moglo govoriti o vanjskopolitičkim inicijativama EU-a, one bi bile vrlo pasivne i konzervativne, bazirane na "politici najnižeg zajedničkog nazivnika" (Lister, 1997: 9). Kao primjer kasnije u knjizi autorica navodi upravo područje bivše Jugoslavije gdje je Unija 90-ih vodila politiku bez jasnih ciljeva (Lister, 1997). Ona opisuje dvije kontrastne percepcije Europske unije kao "superdržave" i "političke velesile" s jedne strane, te kao "političkog patuljka" i "slabe Europe nesposobne nositi se sa lokalnim nestabilnostima na Balkanu 90-ih" (Lister, 1997: 6,7).

Generalni problem EU-a kao geopolitičkog aktera je ograničena moć odlučivanja i reagiranja u međunarodnim krizama. Primjeri Bliskog istoka i sjeverne Afrike, pa i Zapadnog Balkana, kao

triju područja velikih nestabilnosti i borbe velesila za utjecaj, pokazuju nedvojbeni utjecaj EU-a u vidu ekonomske i humanitarne pomoći, ali i izostanak konkretnijih reakcija upravo zbog ograničenosti unutarnjim podjelama (Lewis, 2009). Kao najvažniju kočnicu u razvoju vanjske politike EU-a, Lehne ističe načela jednoglasnosti i paralelizma između unutarnjih i vanjskih ovlasti, odnosno usklađivanja vanjskih politika svake države članice sa ciljevima vanjske politike Europske unije kao cjeline (Lehne, 2017).

Iz svega navedenog u ovom poglavlju može se zaključiti da nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a onemogućuje učinkovito geopolitičko djelovanje. Stoga i pitanje širenja na Zapadni Balkan ostaje upitno budući da je EU ograničen heterogenošću i polariziranošću nacionalnih interesa država članica. Dakle, postavlja se pitanje je li EU u stanju provoditi uspješno širenje na Zapadni Balkan, dok ima esencijalne unutarnje probleme.

7.6. Europska „politika odugovlačenja“ na Zapadnom Balkanu i pozicioniranje drugih velesila u „dvorište EU-a“

Ograničena transformativna moć EU-a, prema Zweers i van Loon, uzrokovana je "kontinuiranim kriznim stanjem i neujedinjenosti" država članica (Zweers i van Loon, 2021: 1). Centar za europske političke studije (CEPS) upozorava da je strategija Europske komisije za proširenje EU-a na Zapadni Balkan izgrađena na ciljevima širenja, dok "nedostaje ambiciozan proces i okvir instrumenata kojima će se zemlje priključiti Uniji" (Vurmo, 2018: 4). Čak i sama Europska komisija kroz „Vjerodostojnu perspektivu proširenja i pojačanu suradnju EU-a sa Zapadnim Balkanom“ ističe nužnost rada na ostvarivanju efektivnijih institucija EU-a s ciljem suočavanja sa sistemskim prijetnjama i povredama vladavine zakona u sadašnjim i potencijalnim državama članicama (European Commission, 2018: 18).

Ključni faktor u umanjivanju perspektive EU-a kao utjecajnog aktera u međunarodnim odnosima je nekonzistentna i nekoherentna vanjska politika EU-a dominirana nacionalnim interesima najmoćnijih država članica (Kapidžić, 2011: 6). Iako EU nedvojbeno ističe cilj o postizanju snažnog utjecaja u regiji Zapadnog Balkana, nedostaje mu koherentnost i efikasnost u promoviranju europskih vrijednosti u regiji. Kapidžić kao razlog navodi heterogenost težnji svake od država članica EU-a. Pritom poziva na hitno djelovanje u smjeru usuglašavanja međuinstitucionalne komunikacije i dijaloga unutar EU-a (Kapidžić, 2011: 14).

S druge strane, Rusija, Kina, Turska i Arapske zemlje Perzijskog zaljeva nemaju za cilj promoviranje vlastitih vrijednosti u regiji, već se fokusiraju na jačanje ekonomskog utjecaja

(Bandović, 2021) što se može smatrati dodatnom prednošću ovih velesila, obzirom da je proširenje EU-a usko vezano za politiku uvjetovanja. To znači da proces europskih integracija ovisi o političkoj i zakonodavnoj transformaciji zemalja kandidatkinja. Preciznije, kako bi zemlje članice zaslužile sve ekonomske benefite članstva u Uniji, prvenstveno se od njih zahtjeva konsolidacija demokratskih principa i jačanje vladavine prava (Džankić i dr. 2019).

Dakle, dok EU politikom uvjetovanja zahtjeva jačanje demokracije u zemljama Zapadnog Balkana, istovremeno ne uspijeva pronaći konsenzus među 27 država članica po pitanju geopolitičkog djelovanja. Nesuglasje u interesima i pristupima geopolitici unutar EU-a snažno utječe na percepciju EU-a u zemljama Zapadnog Balkana. Tako primjerice istraživanja u Srbiji pokazuju da, iako većina građana podupire europske integracije, percipiraju Europsku uniju kao „neodlučnu i podijeljenu“ (Bandović, 2021: 1).

Početkom 2010-ih Unija je bila vodeći akter na području Zapadnog Balkana, no tijekom proteklog desetljeća, Kina, Rusija, Turska i Zaljevske države pozicionirale su se u regiju pretežito zahvaljujući financijskim ulaganjima. Bandović kao dodatni problem pritom ističe netransparentnost ulaganja navedenih zemalja, što dodatno razvija nedemokratske prakse na području Zapadnog Balkana (Bandović, 2021). Rezultat svega dosad opisanog je takav da se ostavlja prostora drugim velesilama, dok benefiti EU-a ostaju nedovoljno vidljivi.

7.7. Zapadni Balkan kao „plodno tlo“ za razvoj euroskepticizma: Manjkavosti demokratskih sustava država regije, netransparentnost u prikazivanju ulaganja EU-a, te niska razina medijske pismenosti

Zemlje (potencijalne) kandidatkinje za pristupanje EU-u pred sobom na europskom putu nailaze na brojne prepreke. Schimmelfennig među njima ističe "etno-političke grupe i birokratsko-ekonomske korupcijske mreže" (Schimmelfennig, 2014: 18) koje sprječavaju postizanje nužnih preduvjeta za nastavljanje procesa pristupanja Uniji. Prema izvještaju „Globalne inicijative protiv transnacionalnog organiziranog kriminala“, kad je riječ o korupciji u političkim sustavima Zapadnog Balkana, među znanstvenom zajednicom vlada tišina (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021). "Berlinskim procesom", odnosno inicijativnom bivše njemačke kancelarke Angele Merkel iz 2014. godine o jačanju regionalne suradnje na Zapadnom Balkanu, vlade regije obvezale su se boriti protiv korupcije (Berlinprocess.de, 2022). Navedeni izvještaj pokazuje da je u međuvremenu uistinu razvijen niz strategija za borbu protiv korupcije, ali u stvarnosti provedba istih izostaje (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021).

Polović preispituje kvalitetu zapadnjačkih instrumenata stabilizacije i demokratizacije koje EU primjenjuje na područja poput Zapadnog Balkana. Preciznije, autorica tvrdi da forsiranje politike uvjetovanosti i takozvane metode mrkve i štapa, odnosno principa pohvale i kazne, ne mora nužno uroditi željenim plodom, odnosno demokratskom konsolidacijom i ekonomskim napretkom regije. Naprotiv, Polović predstavlja zemlje Zapadnog Balkana kao slabe države koje uvelike ovise o vanjskim akterima, dok u unutrašnjosti postoje značajni problemi u gospodarstvu, političkom sustavu i društvu. Stoga nije neobično što je, uz "Kopenhaške kriterije" koje sve zemlje moraju ispuniti prilikom procesa pristupanja EU-u, za Zapadni Balkan dodan niz političkih zahtjeva među kojima je i borba protiv korupcije (Polović, 2013).

„Većina analitičara smatra da je privatizacijski model nametnut od strane međunarodnih financijskih institucija koje nisu bile spremne uvažiti institucionalna ograničenja zemalja u regiji, bio praćen ogromnim propustima, kriminalom i pljačkom, te je kao takav pogodovao razvijanju i održavanju političke korupcije kao jednog od najdubljih i najraširenijih problema regije“ (Polović, 2013: 17). Kao dodatni faktor na već neuređene političke odnose okarakterizirane korupcijom i netransparentnošću, financijska ekonomska kriza nakon 2008. godine, a isto je moguće reći i za krizu uzrokovanu pandemijom COVID-19, „ubrzano ruši vjerodostojnost obećanja političara Zapadnog Balkana o boljem budućem životu u EU“ (Reljić, 2011: 207).

Kao jedan od značajnih problema na Zapadnom Balkanu, Europska komisija u Perspektivi za proširenje ističe također "opsežno političko uplitanje u medije i kontrolu istih" (European Commission, 2018: 3). Stoga je postizanje veće medijske slobode jedan od temeljnih kriterija europske politike uvjetovanja za pristupanje Uniji s obzirom na to da su mediji regije često okarakterizirani kao pristani i neobjektivni. Kontrola medija korištenjem političkih pritisaka sa pozicije moći još uvijek je jaka u zemljama regije. Novinari se često odlučuju i na autocenzuru zbog velikog broja sudskih slučajeva povezanih s medijskim izvještavanjem, što ima posebnog efekta na degradaciju istraživačkog novinarstva. Bieber i Kmezić, oslanjajući se na izvještaje Freedom House-a, tvrde da je većina medijskih kuća Zapadnog Balkana pod snažnim utjecajem političkih, ali i ekonomskih sila regije (Bieber i Kmezić, 2015).

Prema "World Press Freedom" Indeksu najveće svjetske nevladine organizacije specijalizirane za borbu za slobodu medija, zemlje Zapadnog Balkana rangirane su daleko ispod europskog prosjeka. Riječ je o indeksu kojim se rangira 180 zemalja svijeta prema razini slobode medija gdje se kao kriteriji ocjenjuju „pluralizam, neovisnost medija, medijsko okruženje i

autocenzura, zakonodavni okvir, transparentnost i kvaliteta infrastrukture koja podržava proizvodnju vijesti i informacija“ (Reporters without borders, 2021: 1).

Usporedbe radi, na samom vrhu kao najliberalnije zemlje ističu se Norveška, Finska i Švedska, dok se na začelju nalaze Turkmenistan, Sjeverna Koreja i Eritreja na zadnjem, 180. mjestu. Gotovo sve članice EU-a nalaze se unutar prvih 50 zemalja prema razini slobode medija. Izuzetci su Hrvatska na 56., Poljska na 64., Grčka na 70., Mađarska na 92., te Bugarska na 112. mjestu. Sve zemlje Zapadnog Balkana nalaze se ispod europskog prosjeka. Pritom je BiH najbolje rangirana, tek dva mjesta ispod Hrvatske, na 58. mjestu, dok je Kosovo na 78., Albanija na 83., Sjeverna Makedonija na 90., Srbija na 93., a Crna Gora na 104. mjestu. Istraživanja tijekom pandemije pokazala su dodatni pad u razini medijskih sloboda zemalja regije u usporedbi s ranijim godinama, s iznimkom Bosne i Hercegovine koja je postigla mali napredak (Reporters without borders, 2021a). „Zbog kritike vlasti, neovisni mediji koji prenose pouzdane vijesti i informacije često su žrtve diskriminacije kroz netransparentnu i nepravednu dodjelu državnog oglašavanja. Oni su također mete drakonskih zakona koji su sastavljeni s deklariranim ciljem borbe protiv lažnih vijesti“ (Reporters without borders, 2021b).

Pritom sami građani regije pokazuju nisku razinu medijske pismenosti koja dodatno doprinosi slabom razlučivanju istinitih i kvalitetnih izvora informacija od onih koji to nisu. Analiza Open Society instituta iz Sofije kojom se računao indeks medijske pismenosti u državama članicama te (potencijalnim) kandidatkinjama 2021. godine za cilj je imala ustanoviti koliko su društva ovih zemalja otporna na lažne vijesti u vrijeme COVID-19 pandemije. Rezultati pokazuju da se države Zapadnog Balkana nalaze na dnu rang liste po razini medijske pismenosti. Od mogućih pet grupa, među kojima prva ima najviši stupanj medijske pismenosti, Srbija i Crna Gora nalaze se u četvrtoj grupi zajedno sa Rumunjskom, Bugarskom i Grčkom, dok su BiH, Albanija i Sjeverna Makedonija na samom dnu u zadnjoj petoj grupi (Open Society Institute, 2021: 10).

Sve manjkavosti demokratskih sustava Zapadnog Balkana navedene u ovom potpoglavlju kumulativno predstavljaju „push-faktore“ koji tjeraju, najčešće visoko obrazovano stanovništvo, da potraže sreću izvan svoje domovine. Grupa društvenih znanstvenika provodila je longitudinalno istraživanje o povezanosti obrazovanja i euroskepticizma u razdoblju od 1973. do 2010. godine. Ovi su autori iznijeli dokaze o postojanju korelacije između razine obrazovanja i razine euroskepticizma pojedinca. Zaključili su da je u većini europskih zemalja porast euroskepticizma najizraženiji upravo među najslabije obrazovanom populacijom. Isti je trend uočen kod svake od država članica EU-a (Hakhverdian i dr. 2013).

„Odljev mozгова“, odnosno trend emigriranja mladih obrazovanih radno sposobnih ljudi iz rodni zemalja prema razvijenijim zemljama u potrazi za zaposlenjem, vrlo je izražen u zemljama Zapadnog Balkana. Ovaj odlazak visokoobrazovanih radnika najčešće je potaknut *push* faktorom nezadovoljstva kvalitetom života u matičnoj zemlji te nemogućnošću pronalaska posla u skladu sa stupnjem postignutog obrazovanja (Troskot i dr. 2019). Obzirom na veoma izražen trend „odlijeva mozгова“ sa Zapadnog Balkana, može se zaključiti da najobrazovaniji, a samim time i najviše pro-europski orijentiran sloj društva napušta regiju.

Dakle, slika zemalja Zapadnog Balkana trenutno je takva da korupcija prodire u sve pore državnih tijela i društva; političko vodstvo korača putem europskih integracija dok ostavlja prostora za utjecaj ostalim svjetskim silama; mediji kao jedan od stupova demokracije se utišavaju; stanovništvo pokazuje nisku razinu medijske pismenosti; a najobrazovaniji većinom pro-europski orijentirani mladi odlaze u razvijenije zemlje. Pored svih navedenih faktora postaje jasno da Europska unija ima iznimno težak zadatak u nastojanju da podigne svijest građana zemalja Zapadnog Balkana o EU fondovima koji se ulažu u regiju. Zahvaljujući ovakvim razinama netransparentnosti vlasti u državama jako je jednostavno manipulirati stvarnim podacima nauštrb EU-a, a na korist ostalim velesilama, ili čak prebaciti zasluge EU-a nekoj drugoj velesili kao što se dogodilo u slučaju Vučićeve izjave o Kini kao jedinoj sili na koju se Srbija mogla osloniti za vrijeme prve godine pandemije (Bandović. 2021: 1). No, tek kad se europski fondovi u regiji prestanu prikivati, moguće je očekivati jačanje svijesti građana o benefitima europskih integracija, a samim time i slabljenje euroskepticizma.

8. Euroskepticizam i (ne)vidljivost EU-a u državama Zapadnog Balkana

Nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a koja bi uspostavila konkretan efikasan plan za Zapadni Balkan, te izostanak kvalitetnog transparentnog vodstva u zemljama regije, koje bi prezentiralo snagu europskih ulaganja, očituje se i u slaboj vidljivosti EU-a na području regije. Uzročno-posljedična veza je takva da nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a prema Zapadnom Balkanu onemogućuje stvaranje konkretne komunikacijske strategije kojom bi se prikazala sva ulaganja i benefiti europskog utjecaja na regiju. Istovremeno, jačaju utjecaji drugih velesila, a Europska unija ostaje nedovoljno vidljiva.

Pojam vidljivosti prema studiji provedenoj za Europski parlament usko se povezuje sa podizanjem javne svijesti o Uniji i njezinim politikama i fondovima (Perreau i Ackermann, 2018: 26). Europska komisija u „Vjerodostojnoj perspektivi proširenja i pojačane suradnje EU-

a sa Zapadnim Balkanom“ ističe kako je jasno komuniciranje prilika koje EU nudi uvjet za uspješno provođenje europskih integracija regije. Kao ključne aktere u osiguravanju kvalitetne informiranosti, Komisija navodi nacionalne vlade i političare, budući da bi inzistiranje na nacionalnom konsenzusu oko pristupanja Uniji trebao biti strateški cilj tih vlada (European Commission, 2018). No, kad se u obzir uzme visoka razina korupcije u političkim sustavima zemalja Zapadnog Balkana, te rastući vanjski utjecaji ostalih velesila, računica Europske komisije čini se optimističnom.

Prema Reljiću, održavanje stabilnosti u zemljama Zapadnog Balkana ponajviše ovisi o sposobnosti, kako EU-a, tako i nacionalnih vlada, da uvjere građane kako će se ekonomske i ideološke žrtve isplatiti zbog većih benefita nakon ulaska u Europsku uniju. Pritom autor misli na rezove u obliku fiskalne štednje ili smanjenja socijalne skrbi, te na odbacivanje nekih nacionalnih tradicija koje se kose sa načelima EU-a. Autor smatra da je za održavanje pozitivne percepcije o Uniji najvažnije da stanovništvo zemalja Zapadnog Balkana ima jasnu sliku o benefitima koje dobivaju zahvaljujući EU-u u svom svakodnevnom životu (Reljić, 2011).

Zweers i van Loon upozoravaju da EU treba poboljšati strategiju komunikacije sa stanovništvom zemalja regije, preko slobodnih medija, civilnog društva, lokalnih stručnjaka i aktera koji imaju utjecaja na građane. Za EU je ključno da građani ovih zemalja, bez obzira na čestu neučinkovitost nacionalnih vlada, razumiju koliki su razmjeri ulaganja i truda koji EU ulaže u regiju. EU se treba istaknuti kao akter koji je svjestan problema na Zapadnom Balkanu i treba prikazati u kojoj mjeri nastoji pomoći lokalnim vlastima u rješavanju istih (Zweers i van Loon, 2021).

Bandović upozorava da građani zemalja Zapadnog Balkana najčešće nisu svjesni niti znaju cijiniti doprinos i ulaganja koja stižu iz EU-a u regiju. Primjerice, unatoč naporima EU-a u rješavanju krize bolesti COVID-19 i velikom financijskom paketu pomoći za Srbiju, srpsko stanovništvo u najvećoj mjeri (čak 75%) pogrešno smatra da je najveća pomoć stigla iz Kine. Razlog tome je izjava srpskog predsjednika Aleksandra Vučića u kojoj tvrdi da je „europska solidarnost bajka i da se Srbija tijekom pandemije mogla osloniti samo na Kinu“ (Bandović, 2021: 1). Takva izjava sa najviše razine vlasti uvelike je oblikovala percepciju srpskog stanovništva o vanjskim akterima (Bandović, 2021).

Kada se uspoređuje vidljivost europskih investicija pod prvim IPA programom, sa vidljivošću pod IPA II programom, rezultati su znatno bolji zahvaljujući inovativnijim pristupima komunikacija EU-a. Ipak, Europsko vijeće u izvješću o poboljšanju strateških komunikacija,

još uvijek ističe nužnost povećavanja vidljivosti koja i dalje nije ni blizu zadovoljavajuće razine (Perreau i Ackermann, 2018: 26).

Europska unija nema jedinstvenu efikasnu vanjsku politiku prema Zapadnom Balkanu, a shodno tome ni odgovarajuću konkretnu komunikacijsku strategiju kojom bi se prikazali benefiti europskih integracija. Dakle, europska ulaganja u regiju nisu dovoljno vidljiva, pa su i građani regije skeptični prema učlanjivanju u Europsku uniju jer nisu svjesni kako europska ulaganja utječu na njihove živote. Dok se EU konsolidira iznutra bez efikasnog djelovanja na Zapadnom Balkanu, u ovoj regiji kao svojevrsnom „dvorištu EU-a“ pozicioniraju se drugi međunarodni akteri, a nacionalne vlade otežavaju situaciju korupcijom i netransparentnošću.

9. Zaključak

Ovim se radom istraživao fenomen euroskepticizma u kontekstu suvremenih događaja koji su najviše utjecali na Europsku uniju između 2015. i 2021. godine, a fokus je stavljen na, često zanemarenu i slabo razvijenu, regiju Zapadnog Balkana. Iako ova regija ima značajne probleme kad je riječ o socio-ekonomskim i političkim pitanjima, iznimno je važna kao sjecište borbe interesa među svjetskim velesilama. Upravo ovaj prostor ključan je za budućnost i jačanje Europske unije. Ipak, radom je prikazano da, dok se EU fokusira na unutarnje probleme i neslaganja među državama članicama, a na Zapadnom Balkanu provodi „politiku odugovlačenja“, ostavlja mjesta da se u područje regije – takozvano „dvorište EU-a“ - pozicioniraju Rusi, Kinezi, Turci i Arapi.

Shodno tome, kako bi EU osigurala jačanje svoje pozicije na ovom području, nužno je bilo prvenstveno identificirati razloge euroskepticizma regije, kako bi se posljedično pomoglo usmjeriti fokus EU-a na rješavanje temeljnih problema nepovjerenja prema europskim integracijama. Kroz rad je potvrđena valjanost početne pretpostavke o uzročno-posljedičnoj vezi niza čimbenika, kako u internom tako i u eksternom kapacitetu proširenja EU-a. Radom su istaknuti faktori vezani za unutarnje krize EU-a s jedne strane, te manjkavosti demokracija Zapadnog Balkana koji stvaraju plodno tlo za razvoj euroskepticizma s druge strane.

Kad je riječ o glavnom istraživačkom pitanju rada, pregledom literature utvrđeno je da najveći utjecaj na stvaranje euroskepticizma regije imaju slabosti i unutarnje krize EU-a koje umanjuju privlačnost učlanjivanja u istu, a to su: globalna degradacija liberalno-demokratskih vrijednosti; migrantska kriza; teroristički napadi u Europi; pandemija COVID-19; zamor proširenja EU-a; slabosti vanjske politike Unije, pa čak i na njezino nepostojanje; te europska „politika

odugovlačenja“ na Zapadnom Balkanu koja omogućava širenje utjecaja drugih sila na regiju. Isto tako, rezultati analize prikazuju brojne manjkavosti demokratskih sustava u svih šest država i netransparentnosti u prikazivanju ulaganja EU-a u istima, a samim time i slabe vidljivosti koristi pristupanja Uniji.

Utvrđeno je da nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a onemogućava uspješno širenje EU-a na Zapadni Balkan. Iako mehanizmi postoje, ključan je problem nedostatak efikasnosti. Stoga, ne postoji ni konkretna komunikacijska strategija kojom bi se utjecalo na kvalitetnu vidljivost EU-a. Posljedično, građani zemalja zapadnog Balkana nisu svjesni benefita članstva, a nacionalne vlade pritom ne doprinose promidžbi europskih ulaganja zbog visoke razine korupcije i netransparentnosti, pa i česte povezanosti s vladama ostalih svjetskih sila. Time je odgovoreno i drugo dodatno istraživačko pitanje o uzrocima slabe vidljivosti europskih visokih ulaganja u regiju te niske razine svijesti njezinih građana o istima.

Oni građani koji su svjesni benefita EU-a su najčešće mladi koji sudjeluju na Erasmus projektima (i dalje nažalost u manjoj mjeri nego na zapadu Europe), te mladi koji se obrazuju u inozemstvu, ili emigriraju u potrazi za boljom budućnosti i uvjetima rada. Ovakvim slijedom događaja, euroskepticizam ostaje na Zapadnom Balkanu, dok se odljev mozgova nastavlja, a širokoumni mladi ljudi koji su otvoreni prema EU-u odlaze prema Zapadu.

Sve navedeno ukazuje na nužnost potrebe za unaprjeđenjem strategije EU-a za proširenjem na Zapadni Balkan kako bi se ojačalo povjerenje javnosti zemalja regije u vjerodostojnost politike proširenja EU-a i smislenost reformi koje se provode u procesu pristupanja Uniji. Za EU je od najvećeg značaja da građani zemalja Zapadnog Balkana postanu svjesni razmjera napora i golemih ulaganja iz fondova EU-a koji se prilijevaju u regiju. Svijest o činjenici da je EU uložila milijarde eura za pomoć obnovi gospodarstava regije od posljedica pandemije COVID-19, te o tome da su izdašne svote iz Višegodišnjeg financijskog plana do 2027. namijenjene upravo za razvoj bolje budućnosti Zapadnog Balkana, itekako bi mogla probuditi vjeru građana regije o ozbiljnosti namjera EU-a da, unatoč tromosti procesa, zbilja uspješno provede put europske integracije kandidatkinja. Iako nacionalne vlade često otežavaju transparentno prikazivanje ulaganja, EU ima prostora za povećanje svoje vidljivosti uvođenjem konkretnije komunikacijske strategije. Primjerice, EU bi trebala staviti fokus na snažnije povezivanje sa slobodnim medijima na nacionalnim razinama preko kojih bi mogla transparentnije prikazivati europske napore i ulaganja u regiju. Istovremeno, nova komunikacijska strategija bi se mogla usredotočiti na bolje povezivanje s nacionalnim stručnjacima koji imaju mogućnost utjecati na

oblikovanje javnog mnijenja kroz vlastite javne istupe, a motivirati bi ih se moglo kroz podizanje razine umreženosti i međunarodnih razmjena s europskim kolegama.

Korisno bi bilo i transparentno subvencioniranje aktivnosti organizacija civilnog društva i organizacija mladih koje bi organizirale događaje i ukazivale na koristi europskih ulaganja na terenu. Iznimno je značajan fokus na mlade koji su, za razliku od ostatka konzervativnog društva regije, najskloniji prilagodbama i okretanju ka zapadnom svijetu. U tom je kontekstu hvale vrijedno povećanje ulaganja u programe kao što su Erasmus+, ALMA (aim, learn, master, achieve) i slični, a kojima se mladi iz cijele Europe povezuju kroz međunarodne razmjene, rad, studij, ili kratke projekte. S obzirom na digitalizaciju, do mladih je skoro nemoguće doprijeti kroz kanale tradicionalnih medija, stoga bi se komunikacijska strategija morala modernizirati i u smislu kreativnih pristupa poput npr. aktiviranja influencera, YouTubera, blogera i sličnih mladima bliskih osoba. Ovakve i slične inicijative ključ su stvaranja buduće generacije zapadno-balkanskih pro-Europljana.

Ovim se radom nastojalo dati konstruktivnu kritiku stanja Europske unije i Zapadnog Balkana, te pronaći ključne uzroke spore integracije između istih. Pritom se posebno ukazivalo na potrebu jačanja vjerodostojnosti politike proširenja EU-a, ali i razvoja naprednijih oblika strateške komunikacije o doprinosu EU-a društveno-ekonomskom razvoju zemalja regije. Isto tako, radom se nastojalo doprinijeti proučavanju specifičnog europskog puta Zapadnog Balkana koji je u akademskoj zajednici još uvijek nedovoljno istražen. Pritom se naglasio utjecaj suvremenih događaja na euroskepticizam; migrantske krize i terorističkih napada, pandemije COVID-19, degradacije liberalno-demokratskih vrijednosti u Mađarskoj i Poljskoj i sličnih prepreka, koje su još uvijek slabo vidljive u znanstvenim radovima. No u budućim bi se radovima vezanim za europske integracije Zapadnog Balkana svakako bilo značajno posvetiti analizi utjecaja rata u Ukrajini na javno mnijenje u zemljama kandidatkinjama. U nadi da će ova tragedija na europskom kontinentu usmjeriti pogled građana Zapadnog Balkana na orijentaciju ka zapadnim savezima kao jamstvima sigurnosti i vojne i financijske podrške, te probuditi pro-europski duh zemalja regije.

Sažetak: Ovim se radom istražuje fenomen euroskepticizma u kontekstu krize EU-a uzrokovane ključnim događajima koji su uzdrmali Uniju između 2015. i 2021. godine. Pritom se fokus stavlja na najznačajnije čimbenike koji utječu na jačanje euroskepticizma u zemljama Zapadnog Balkana, odnosno državama (potencijalnim) kandidatkinjama za pridruživanje Europskoj uniji. Preciznije, upozorava se na nepostojanje jedinstvene vanjske politike EU-a te nekoherentnost europske politike proširenja, a samim time i nedostatak konkretne komunikacijske strategije za Zapadni Balkan. Kad se uz to u obzir uzmu nacionalne vlasti Zapadnog Balkana koje ne doprinose promidžbi europskih ulaganja u regiju zbog visoke razine korupcije, netransparentnosti i političkog uplitanja u medije, uz povezanost vlada s drugim velesilama, jasno je da buđenje svijesti kod građana Zapadnog Balkana o koristima europskih integracija izostaje. S obzirom na nedostatak radova u ovom području, cilj rada je dati doprinos akademskim raspravama o jačanju vjerodostojnosti politike proširenja EU-a, ali i razvoju naprednijih oblika strateške komunikacije o doprinosu EU-a društveno-ekonomskom razvoju zemalja regije.

Ključne riječi: euroskepticizam, politika proširenja, Zapadni Balkan, vanjska politika EU-a, komunikacije EU-a, europski fondovi

10. Literatura

Knjige i znanstveni članci:

Belloni Roberto i Brunazzo Marco (2017) *After Brexit, the Western Balkans in the European waiting room*. University of Trento: European Review of International Studies.

Beširević, Nataša (2013) *Vanjska politika Europske unije i Zapadni Balkan*. Zagreb: Biblioteka politička misao.

Bieber, Florian i Kmezić, Marko (2015) *Media Freedom in the Western Balkans*. Graz: Balkans in Europe Policy Advisory Group.

Bieber, Florian i Kmezić, Marko (2016) *EU Enlargement in the Western Balkans in a Time of Uncertainty*. Graz: Balkans in Europe Policy Advisory Group.

Bieber, Florian and Tzifakis, Nikolaos (2019) *The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options*. Graz: Balkans in Europe Policy Advisory Group.

Blanuša, Nebojša (2006) *Euroskepticizam: razina istraživanja i oblici iskazivanja*. Zagreb: Anali Hrvatskog politološkog društva, 3. (1.), 325-346.

Bomassi, Lizza and Vimont, Pierre (2019) *Reimagining a Global Europe*. Bruxelles: Carnegie Europe.

Chrzová, Barbara i dr. (2019) *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors*. Prague: Prague Security Studies Institute.

Ćemalović, Uroš (2020) *One Step Forward, Two Steps Back: The EU and the Western Balkans After the Adoption of the New Enlargement Methodology and the Conclusions of the Zagreb Summit*. Beograd: Institut za evropske studije.

Di Mauro, Beatrice Weder i Bénassy-Quéré, Agnès (2020) *Europe in the Time of Covid-19*. Paris: PSE-Ecole d'économie de Paris.

Damjanovski, Ivan i dr. (2020) *Predictors of Euroscepticism in six Western Balkan countries*. Maribor: Routledge, Southeast European and Black Sea Studies.

Delreux, Tom i Keukeleire, Stephan (2014) *The Foreign Policy of the European Union, 2nd Edition*. UK: Palgrave Macmillan.

- Džankić, Jelena i dr. (2019) *The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?* Canterbury/ Florence/ Graz: Springer International Publishing; Palgrave Macmillan.
- Economides, Spyros (2020) *From fatigue to resistance: EU enlargement and the Western Balkans*. Berlin: The Dahrendorf Forum.
- Esen, Berk i Gumuscu, Sebnem (2016) *Rising competitive authoritarianism in Turkey*. *Third World Quarterly* 37(9): 1581–1606.
- Fouéré, Erwan (2019) *The EU's re-engagement with the Western Balkans: A new chapter long overdue*. Bruxelles: Centre for European Policy Studies. https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2019/01/PB2019_01_EF_WesternBalkans.pdf Pristupljeno 5.8.2021.
- Hake, Mariya i Radzyner, Alice (2019) *Western Balkans: Growing economic ties with Turkey, Russia and China*. Helsinki: Bank of Finland, BOFIT Institute for Economies in Transition.
- Hakhverdian, Armen i dr. (2013) *Euroscepticism and education: A longitudinal study of 12 EU member states, 1973–2010*. University of Amsterdam: *European Union Politics* 14 (4), 522-541.
- Kapidžić, Damir (2011) *International Role of the European Union in the Western Balkans? Measuring Consistency and Coherence of Value Expression in the EU's External Relations*. Zagreb: *Croatian International Relations Review*, 17(62/63), 5-17.
- King, Anthony (2006) *Towards a European Military Culture?* University of Exeter, UK: Defence Studies.
- Leruth, Benjamin i dr. (2018) *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Lister, Marjorie (1997) *The European Union and the South: Relations With Developing Countries*. Bradford University: Routledge University Association for Contemporary Europe.
- McCormick, John (2008) *Understanding the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nakić, Mladen (2013) *Europska Unija i Zapadni Balkan - Između želja i realnosti*. Zagreb: *Međunarodne studije*, no. 1, 33-44.
- Öniş, Ziya (2017) *The age of anxiety: The crisis of liberal democracy in a post-hegemonic global order*. Istanbul: *The International Spectator*, 52(3), 18-35.

Open Society Institute (2021) *Media Literacy Index 2021 Double Trouble: Resilience to Fake News at the Time of Covid-19 Infodemic*. Sofia: Open Society Institute.

Polović, Jadranka i Dujić Frlan, Jadranka (2019) *Zapadni Balkan: „Divide et impera“*. Zagreb: Acta Economica Et Turistica, Vol 5 , no. 2, 85-208.

Polović, Jadranka (2013) *Utjecaj međunarodnih aktera na procese demokratizacije država Zapadnog Balkana s posebnim osvrtom na Hrvatsku*. Zagreb: Međunarodne studije, 13 (1), 9-31

Regional Cooperation Council (2021) *Balkan Barometer Public Opinion*. Sarajevo: ACIT and EPIK Institute.

Reljić, Dušan (2011) *EU Policy Towards the Western Balkans: Between Continuity and Revision*. Berlin: German Institute for International and Security Affairs.

Schimmelfennig, Frank (2014) *Enlargement and integration capacity. Maximizing the integration capacity of the European Union*. MAXCAP Working Paper Series, No. 01.

Stratulat, Corina i Wunsch, Natasha (2021) *Escaping the transnational trap: The way forward for EU enlargement*. Graz: Balkans in Europe Policy Advisory Group. <https://biepag.eu/wp-content/uploads/2021/10/Escaping-the-transacional-trap.pdf> Pristupljeno 2.5.2022.

Troskot, Zara i dr. (2019) *Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a*. Split: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 56, br. 4, 2019, str. 877-904.

Vurmo, Gjergji (2018) *The Western Balkans' EU Dream: Ambition calls for a new process*. Bruxelles: CEPS - Liberty and Security in Europe.

White, Brian (1999) *The European Challenge to Foreign Policy Analysis*. Staffordshire: Staffordshire University and SAGE.

Izvori s interneta:

Bandović, Igor (2021) *Serbia's EU accession process: a geopolitical game*. Clingendael Spectator. <https://spectator.clingendael.org/nl/publicatie/serbias-eu-accession-process-geopolitical-game> Pristupljeno 06.08.2021.

BBC (2021) *Europe's migrant crisis: The year that changed a continent*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53925209> Pristupljeno 7.8.2021.

Berlinprocess.de (2022) *About Berlin process*. <https://www.berlinprocess.de/en/about-berlin-process> Pristupljeno 09.01.2022.

Biscop, Steven (2019) *A geopolitical European Commission: a powerful strategy?* Bruxelles: Clingendael Spectator. <https://spectator.clingendael.org/en/publication/geopolitical-european-commission-powerful-strategy> Pristupljeno 9.5.2022.

Perreau, Elsa i Ackermann, Roderick (2018) *Effectiveness and Visibility of EU funding in the Western Balkan countries with a special focus on the cross-border cooperation*. Bruxelles: Blomeyer & Sanz; European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621786/IPOL_STU\(2018\)621786_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621786/IPOL_STU(2018)621786_EN.pdf) Pristupljeno 9.2.2022.

Britannica (2022) *Macedonia region in Europe*. <https://www.britannica.com/place/Macedonia-region-Europe> Pristupljeno 8.2.2021.

Consilium.europa.eu (2021) *COVID-19: over 3.3 billion euros support for the Western Balkans*. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/economic-support-to-western-balkans/> Pristupljeno 09.07.2021.

Consiliumeuropa.eu (2021b) *EU-Western Balkans summit, Brdo pri Kranju, Slovenia, 6 October 2021*. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2021/10/06/> Pristupljeno 07.01.2022.

Di Mauro, Danilo i Fraile, Marta (2012) *Who wants more? Attitudes towards EU enlargement in time of crisis*. Florence: European University Institute. <https://www.eui.eu/Documents/RSCAS/Research/ArchivesInstitutionsGovernanceDemocracy/EUDO-Publications/Spotlight-4.pdf> Pristupljeno 2.5.2022.

Ec.europa.eu (2020) *Vjerodostojniji, dinamičniji, predvidljiviji i politički jasniji proces pristupanja EU-u – Komisija predstavlja svoje prijedloge*.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hr/IP_20_181 Pristupljeno 23.4.2021.

Ec.europa.eu (2022) *EU environment enlargement candidates*.

<https://ec.europa.eu/environment/enlarg/candidates.htm> Pristupljeno 08.05.2022.

Ec.europa.eu (2021b) *Info policies: EU enlargement*. https://ec.europa.eu/info/policies/eu-enlargement_en Pristupljeno 07.07.2021.

Ec.europa.eu (2021c) *Neighbourhood enlargement: European Commission welcomes political agreement, new EU 142 billion pre-accession assistance*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/european-commission-welcomes-political-agreement-new-eu142-billion-pre-accession-assistance_en Pristupljeno 08. siječnja 2022.

Ec.europa.eu (2022) *Neighbourhood enlargement: Policy overview, Instrument pre-accession assistance*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en

Ec.europa.eu (2022b) *Neighbourhood enlargement: Policy steps towards enlargement*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/steps-towards-joining_en Pristupljeno 10.01.2022.

Ec.europa.eu (2022c) *Neighbourhood enlargement - Policy highlights in regional cooperation*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/policy-highlights/regional-cooperation_hr Pristupljeno 21.01.2022.

Economides, Spyros (2020) *From fatigue to resistance: EU enlargement and the Western Balkans*. Berlin: Dahrendorf Forum.

Epthinktank (2022) *Public opinion and EU security: exploring the expectations gap*. European Parliament Research Service. <https://epthinktank.eu/2016/07/29/public-opinion-and-eu-security-exploring-the-expectations-gap/> Pristupljeno 9.5.2022.

Eupinions (2022) *EU citizens remain against further enlargement*. <https://eupinions.eu/de/blog/eu-citizens-remain-against-further-enlargement> Pristupljeno 2.5.2022.

Eurobarometer (2021) *Special Eurobarometer on the Future of Europe*. Bruxelles: European Commission and European Parliament.

file:///C:/Users/Tea/Downloads/Future_of_Europe_2021_517_Report_EN.pdf Pristupljeno 4.4.2022.

European Commission (2018) *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. Bruxelles: European Commission.

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf Pristupljeno 10.07.2021.

European Commission (2020) *Commission Communication on Economic and Investment Plan for the Western Balkans*. Bruxelles: European Commission.

European Commission (2021a) *Albania 2021 Report / 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Strasbourg: European Commission.

European Commission (2021b) *Montenegro 2021 report / 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Strasbourg: European Commission.

European Commission (2021c) *North Macedonia 2021 report / 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Strasbourg: European Commission.

European Commission (2021d) *Serbia 2021 report / 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Strasbourg.

European Commission (2021e) *Bosnia and Herzegovina 2021 report / 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Strasbourg: European Commission.

European Commission (2021f) *Kosovo 2021 report / 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Strasbourg: European Commission.

European Parliament (2016) *Counter-terrorism funding in the EU*.

https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/580904/EPRS_BRI%282016%29580904_EN.pdf Pristupljeno 30.07.2021.

Europski parlament (2021) *Zapadni Balkan. Izvještaj o trenutnom stanju europskih integracija*. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_5.5.2.pdf Pristupljeno 05.01.2022.

European Parliament (2021) *Understanding EU counter-terrorism policy*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659446/EPRS_BRI\(2021\)659446_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659446/EPRS_BRI(2021)659446_EN.pdf) Pristupljeno 9.2.2022.

Europski parlament (2021b) *Rezolucija Europskog parlamenta o izvješćima Komisije o Srbiji za 2019. i 2020. godinu*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0115_HR.html Pristupljeno 24.4.2022.

Europol (2019) *TE SAT - European Union terrorism situation and trend report*. Bruxelles: Europol.

Freedom House (2021) *Nations in Transit 2021. The Antidemocratic Turn.* <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2021/antidemocratic-turn> Pristupljeno 1.5.2022.

Freedom House (2022) *Russia – Freedom in the World 2022.* <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022> Pristupljeno 1.5.2022.

Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2021) *Corruption and anti-corruption pledges in the Western Balkans.* <https://globalinitiative.net/analysis/corruption-western-balkans/> Pristupljeno 14.08.2021.

GLOBSEC Policy Institute (2018) *Who are the European jihadis?.* Bratislava: GLOBSEC. https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2018/09/GLOBSEC_WhoAreTheEuropeanJihadis-Midterm-Report.pdf Pristupljeno 9.8.2021.

Jutarnji list (2020) Europska komisija: za zapadni Balkan 9 milijardi investicija i jamstva za 20 milijardi. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/europska-komisija-za-zapadni-balkan-9-milijardi-investicija-i-jamstva-za-20-milijardi-15023538> Pristupljeno 22. siječnja 2022.

Lehne, Stefan (2017) *Is There Hope for EU Foreign Policy?* Carnegie Europe. <https://carnegieeurope.eu/2017/12/05/is-there-hope-for-eu-foreign-policy-pub-74909> Pristupljeno 10.5.2022.

Morina, Engjellushe (2021) *The path to recognition: Kosovo's and Serbia's evolving dialogue.* European Council on Foreign Relations. <https://ecfr.eu/publication/the-path-to-recognition-kosovos-and-serbias-evolving-dialogue/> Pristupljeno 1.5.2022.

Novi list (2022) *Vučić: Plaćamo visoku cijenu jer Srbija jedina u Europi nije uvela sankcije Rusiji.* <https://www.novilist.hr/novosti/vucic-placamo-veoma-visoku-cijenu/> Pristupljeno 7.5.2022.

Politico (2020) *How Europe failed the coronavirus test.* <https://www.politico.eu/article/coronavirus-europe-failed-the-test/> Pristupljeno 28.07.2021.

POLITICO. 2015. *Merkel on migration: "We will manage it".* <https://www.politico.eu/article/merkel-on-migration-we-will-manage/> Pristupljeno 7.8.2021.

RCC.int. (2022) *Balkan Barometer Public Opinion / Statistic Results.* <https://www.rcc.int/balkanbarometer/results/2/public> Pristupljeno 22.01.2022.

Reuters (2022) *Global solidarity with Ukraine after Russian invasion*.
<https://www.reuters.com/news/picture/global-solidarity-with-ukraine-after-rus-idUSRTS63HR0> Pristupljeno 1.5.2022.

Reporters without borders (2021a) *Press Freedom Index*. <https://rsf.org/en/ranking> Pristupljeno 15.08.2021.

Reporters without borders (2021b) *Press freedom should be high on EU-Balkans summit agenda, says RSF*. <https://rsf.org/en/press-freedom-should-be-high-eu-balkans-summit-agenda-says-rsf> Pristupljeno 7.2.2022.

Reuters (2020) *EU Commission apologises to Italy over coronavirus response, death push trigger*. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-italy-idUSKBN21K2AF> Pristupljeno 28.07.2021.

Slobodna Evropa (2022) *Zapad pojačava sankcije Rusiji, sve oči uprte u Srbiju*.
<https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-rusija-sankcije-posledice/31743092.html>
Pristupljeno 7.5.2022.

The Guardian (2019) *Greens surge as parties make strongest ever showing across Europe*.
<https://www.theguardian.com/politics/2019/may/26/greens-surge-as-parties-make-strongest-ever-showing-across-europe> Pristupljeno 09.07.2021.

The New York Times (2020) *Presidential Election Results: Biden Wins*.
<https://www.nytimes.com/interactive/2020/11/03/us/elections/results-president.html>
Pristupljeno 10.07.2021.

UNrefugees.org (2022) *Refugee crisis in Europe*.
<https://www.unrefugees.org/emergencies/refugee-crisis-in-europe/> Pristupljeno 8.8.2021.

Vijesti.hrt.hr (2021) *Brdo kod Kranja – na summitu danas o Zapadnom Balkanu*.
<https://vijesti.hrt.hr/eu/brdo-kod-kranja-na-summitu-danas-o-zapadnom-balkanu-3115015>
Pristupljeno 17.01.2021.

Vrugtman, Leonie (2021) *Albania: will the EU's Ambiguity Lead to Euroscepticism?* U:
Kaeding, Michael i dr. (ur.) (2021) *Euroscepticism and the Future of Europe: Views from the Capitals*. Bern: Springer International Publishing;Palgrave Macmillan.

Warsaw institute (2018) *Western Balkans in the Context of Competition Between China, Russia, the European Union, and Turkey*. <https://warsawinstitute.org/western-balkans-context-competition-china-russia-european-union-turkey/>

Zweers, Wouter i van Loon, Iris (2021) *The limits of EU transformative power in the Western Balkans*. Amsterdam: Clingendael Spectator Magazine for International Relations.

<https://spectator.clingendael.org/en/publication/limits-eu-transformative-power-western-balkans> Pristupljeno 03.08.2021.